

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik, herausgegeben von Herbert Hunger, 37. Band, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1987 (Ἐπετηρὶς τῆς αὐστριακῆς βυζαντινολογικῆς ἐπιστήμης, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Herbert Hunger, τόμ. 37, ἐκδοτικὸς οἶκος τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, Βιέννη 1987), σχ. 8ον, σελ. 420.

Ὁφείλονται εὐχαριστίαι καὶ συγχαρητήρια εἰς τὸν διακεκριμένον Ὀμότιμον Καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης καὶ ἐξαιρετὸν μέλος τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν κύριον Herbert Hunger διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐποπτεία τῆς ἐκδόσεως τοῦ λαμπροῦ αὐτοῦ τόμου, ὅστις ἀποτελεῖ λαμπρὰν συμβολὴν εἰς τὰς καθ' ὅλου βυζαντινολογικὰς σπουδὰς καὶ ἐρεῦνας. Ὁ παγκοσμίως γνωστὸς ἐπιστήμων οὗτος, ὅστις διακρίνεται διὰ τὴν ἀγάπην του πρὸς τὸν Βυζαντινὸν Ἑλληνισμόν, διὰ τὴν ἀρίστην γνώσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ διὰ τὰ καθ' ὅλου φιλελληνικά του αἰσθήματα, ἐμψυχώνει ἐπὶ ἔτη πολλὰ τὸσον τὴν διὰ τὰς βυζαντινολογικὰς σπουδὰς Ἐπιτροπὴν τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, ὅσον καὶ τὸ Ἰνστιτούτον βυζαντινολογικῶν καὶ νεοελληνικῶν σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης καὶ ἔχει συντελέσει τὸσον εἰς τὴν ἐκδοσιν τῶν προηγουμένων τόμων τῆς λαμπρᾶς αὐτῆς Ἐπετηρίδος καὶ πολλοῦ πηγαιῶν βυζαντινολογικοῦ ὕλικου, ὅσον καὶ εἰς τὴν προώθησιν τοῦ ἔργου τῆς ὀρθῆς κατανοήσεως καὶ ἀξιολογήσεως τοῦ Βυζαντίου. Ἐν τοῖς πλαισίοις τῆς ὄλης αὐτῆς προσπάθειας, ἥτις ἀνέδειξε πλῆθος μαθητῶν βυζαντινολόγων καὶ ἔφερον εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος λαμπρὰς μελέτας καὶ μονογραφίας, ἐντάσσεται καὶ ὁ 37ος τόμος τῆς Ἐπετηρίδος ταύτης, ὅστις ἐξεδόθη ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ κ. Hunger καὶ ἐπιμελεία τοῦ διευθύνοντος τὸν συντακτικὸν ἔργον τῆς Ἐπετηρίδος Καθηγητοῦ ἐν τῷ αὐτῷ Ἰνστιτούτῳ τῆς Βιέννης κ. Wolfram H ö r a n d n e r καὶ τῆ συνεργασίᾳ τῶν κ. κ. K. Belke, H.-V. Beyer, E. Gamillscheg, E. Kislinger, J. Koder, N. Mersich καὶ W. Seibt.

Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος τόμος περιέχει 21 ἐξαιρετοὺς ἐργασίας-ἄρθρα, 30 βιβλιοκρισίας καὶ 14 εὐσυνόπτους παρουσιάσεις ἔργων. Ἐκ τούτων ἐπισημαίνομεν ἰδιαιτέρως τὰ ἄρθρα περὶ τοῦ σπουδαίου Codex Vaticanus Graecus 977 (Peter Schreiner-Κολωνία), περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Φιλοθέου, ὅστις ἀδίκως κατηγορήθη ὑπὸ μιᾶς γυναικὸς καὶ κατὰ θαυματοργικὸν τρόπον ἐσόθη (François Halkin-Βρυξέλλαι), περὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ' ὡς μίμου (Ja. N. Ljubarskij-Λένινγκραντ), περὶ τῆς Νέας Ἐκκλησίας Βασιλείου τοῦ Α' (Paul Magdalino-St. Andrews), περὶ τινων ἀπόψεων τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς τοῦ Bar Hebraeus (Nik. I. Serikoff-Μόσχα), περὶ Νικήτα τοῦ Παφλαγόνος (Friedhelm Winkelmann-Βερολῖνον), περὶ Μιχαὴλ τοῦ Στ' (Maria Dora Spadaro-Κατάνη), περὶ τοῦ ξενῶνος τοῦ Παντοκράτορος (Ewald Kislinger-Βιέννη), περὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 6 μικροῦ ἀνωνύμου Χρονικοῦ (Ὀδυσσεὺς Λαμφίδης-Ἀθῆναι), περὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Ἐρωτικοῦ (Carolina Cupane-Βιέννη), περὶ τῶν εἰς τὴν μετάνοιαν ἀναφερομένων ἀπόψεων τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ὁχρίδος Χωματιανοῦ (Dieter Simon-Φρανκφούρτη), περὶ τοῦ Ἐράσμου ὡς ἐκδότου καὶ μεταφραστοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (Wolfgang Lackner-Graz), περὶ μιᾶς ἐπιγραφῆς τῆς Πισιδίας διὰ Θεόδωρον τὸν Καρανδηρὸν (Norbert Mersich-Βιέννη),

περὶ τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν διὰ παλαιοβυζαντινὸν ναὸν τῆς Λυκίας (Roman Jakobek-Βιέννη), περὶ τῆς γαλακτοτροφουσίας ἐν Βυζαντίῳ καὶ Ἰταλίᾳ (Anthony Cutler-Park, Pennsylvania) κ.λπ.

Ἐκ τῶν βιβλιοκρισιῶν καὶ εὐσυνόπτων παρουσιάσεων, τινὲς τῶν ὁποίων ἀναφέρονται εἰς ἑλληνικὰ ἔργα, ἀναφέρονται δειγματοληπτικῶς τὰς ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Hunger, Koder καὶ Hörandner γραφείσας.

Γενικῶς ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος λαμπρὰ Ἐπετηρὶς εἶναι ἀξιόλογος διὰ τὴν ἐκλεκτὴν εἰδικὴν ὕλην τῆς, διὰ τὴν ἐπιμελημένην καὶ καλαισθητὸν ἐμφάνισίν τῆς, διὰ τοὺς πίνακας καὶ τὸ φωτογραφικὸν ὄργανόν τῆς, διὰ τὴν παρουσίαν τῶν συναφῶν καὶ διὰ τὴν προβολὴν τῶν ἐκδόσεων, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὰς πηγὰς τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας (Corpus Fontium Historiae Byzantinae).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Μητροπολίτου Ἑλβετίας Δ α μ α σ κ η ν ο ὺ, *Θεολογικοὶ Διάλογοι — Μία Ὁρθόδοξος Προοπτικὴ*, ἐκδοτικὸς οἶκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1986, σχ. 8ον, σελ. 356.

Ὁ τόμος οὗτος εἶναι ὁ ὑπ' ἀρ. 1 εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Θεοδώρου Ζήση διευθυνομένην ἐκδοσιν σειρᾶς μελετῶν καὶ κειμένων, ἀναφερομένων εἰς τὰς σχέσεις Ὁρθοδοξίας καὶ Δύσεως.

Μετὰ τὸν Πρόλογον τῶν Ἐκδοτῶν, οἵτινες ἐπισημαίνουν τὴν σημασίαν τῆς σειρᾶς ταύτης (σ. 7-8), ἀκολουθεῖ ὁ Πρόλογος τοῦ συγγραφέως (σ. 9-13), ἐν τῷ ᾧ ποιεῖται, ὅτι ἡ μελέτη «ἔχει ὡς κύριον σκοπὸν νὰ παρουσιάσῃ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου ἀφ' ἐνὸς μὲν τὰς διαγραφόμενας θετικὰς προοπτικὰς ἐκ τῆς προωθήσεως τῶν διμερῶν θεολογικῶν διαλόγων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰς κατὰ τὴν διεξαγωγὴν αὐτῶν ἀναφαινομένας ἐν τῇ πράξει δυσχερείας περὶ τὴν μεθοδολογίαν, τὴν θεματολογίαν, τὴν διαδικασίαν καὶ τὴν ἐκκλησιολογικὴν σκοποθέτησιν αὐτῶν, ἐνῶ παραλλήλως καταβάλλεται προσπάθεια προβολῆς ὠρισμένων δυνατοτήτων ὑπερβάσεως τῶν ἤδη διαπεπισταμένων δυσχερειῶν. Εἶναι κατὰ ταῦτα εὐνόητον, ὅτι ἡ μελέτη, ἀποτελοῦσα τρόπον τινὰ εἰδικωτέραν συμβολὴν εἰς τὴν προετοιμασίαν τῶν θεμάτων τῆς Γ' Προσυνοδικῆς Πανορθοδόξου Διασκέψεως, ἀποτελεῖ μίαν ὀρθόδοξον προοπτικὴν ἀξιολογήσεως τῆς μέχρι τοῦδε πορείας τῶν διμερῶν θεολογικῶν διαλόγων...» (σ. 12).

Ὑπὸ τοιαύτην ὀπτικὴν γωνίαν, τὸ Α' μέρος (σ. 15-142) παρουσιάζει τὸ ἱστορικὸν περιγράμμα, τὴν ποιμαντικὴν ἀναγκαιότητα, τὸν ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα, τὸ θεματολόγιον, τὴν προβληματικὴν, τὰ ἐκκλησιολογικὰ πλαίσια καὶ τὰς προοπτικὰς τῶν Θεολογικῶν Διαλόγων, ἐνῶ τὸ Β' μέρος (σ. 143-356) περιέχει συλλογὴν κειμένων διμερῶν θεολογικῶν διαλόγων, ἧτοι τῶν διαλόγων Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν, Ὁρθοδόξων καὶ Παλαιοκαθολικῶν, Ὁρθοδόξων καὶ Ἀρχαίων Ἀνατολικῶν, Ὁρθοδόξων καὶ Ρωμαιοκαθολικῶν, Ὁρθοδόξων καὶ Λουθηρανῶν.

Ἐκ τούτων καταφαίνεται ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ἑλβετίας κ. Δαμασκηνοῦ (Παπανδρέου), ὅστις εἶναι γνωστὸς οὐ μόνον ὡς Διευθυντῆς τοῦ Ὁρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐν Σαμπεζῶ (Γενεύη) καὶ ὡς συντονιστῆς τῆς ἐργασίας τῶν Προσυνοδικῶν Πανορθοδόξων Διασκέψεων καὶ τῆς προπαρασκευῆς τῆς Μεγάλῃς Συνόδου τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ ὡς διαπρεπῆς θεολόγος καὶ ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος ἐν τῇ Δύσει, ὅστις τὰ μέγιστα συμβάλλεται εἰς τὴν προβολὴν τοῦ Ὁρθοδόξου πνεύματος καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἰς τὸν δυτικὸν κόσμον, τοῦθ' ὅπερ ἔχει συντελέσει καὶ εἰς τὸ νὰ τύχῃ πολλῶν τιμητικῶν διακρίσεων. Ὡς τοιούτων ὁρθῶς ἐν τῷ Προλόγῳ οἱ ἐκδῶται, ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Ἑλβετίας κ.

Δαμασκηνὸς «ἔχει ἀποκτήσει οἰκουμενικὴν θέαν καὶ αἴσθησιν τῶν δυνατοτήτων τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς. Χωρὶς ψευδοειρηνικοὺς καὶ ἀκαίρους ἐνθουσιασμούς, ἀλλὰ καὶ μακρὰν ἀνεπικαίρων ἀπομονωτικῶν αὐτοκαταφάσεων, ἀξιολογεῖ κριτικῶς τὸ ἄνοιγμα τῆς Ὁρθοδοξίας πρὸς τὸν λοιπὸν χριστιανικὸν κόσμον καὶ διαγράφει ἐξόχως τὰς προοπτικὰς τοῦ εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ βιβλίου, ἐνῶ εἰς τὸ δευτέρον μᾶς δίδει συγκεντρωμένα διὰ πρῶτην φορὰν τὰ μέχρι σήμερον παραχθέντα κείμενα τῶν διαλόγων» (σ. 7-8).

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργον τοῦ Σεβασμιωτάτου ἀποδεικνύει τὸ πόσον ἐκαρποφόρησεν ἡ διὰ τῶν περιφίμων Ἐγκυκλίων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (1902, 1904, 1920) ἐκδηλωθεῖσα ἐπίσημος ὀρθόδοξος πρωτοβουλία, ἥτις ἐπὶ διορθοδόξου καὶ διεκκλησιαστικοῦ πεδίου ἐνεθάρρυνε τὸν συντονισμὸν καὶ τὴν ἐνεργοποίησιν προγενεστέρων μερικωτέρων ἀναζητήσεων διὰ τὴν θεμελιωσιν τῶν προϋποθέσεων καὶ τῶν ἀρχῶν πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς θρησκευτικῆς μισαλλοδοξίας καὶ ἀνάπτυξιν φιλικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν. Ἐξ ἄλλου τὸ ἔργον μετ' ἀντικειμενικότητος καὶ εὐστόχων κριτικῶν παρατηρήσεων ἀνταποκρίνεται πλήρως εἰς τὸ αἴτημα, κατὰ τὸ ὅποιον ὁ σύγχρονος οἰκουμενικὸς διάλογος ἔχει ἀνάγκη «ἔχει μόνον μεγαλοπνῶν θεωρητικῶν προγραμματισμῶν καὶ διακηρύξεων, ἀλλὰ καὶ κατὰ περιόδους καλοπροαιρέτου ἐλέγχου καὶ αὐτοκριτικῆς, ἵνα μὴ διὰ τῶν ἐν τῇ πράξει δυσχερειῶν μαρανθῇ ὁ εὐεξήγητος ἐνθουσιασμὸς». Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἐν «τῶν θεμάτων τῆς προετοιμαζομένης Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι τὸ θέμα τῆς ἀξιολογήσεως τῆς πορείας τῆς συγχρόνου οἰκουμενικῆς κινήσεως» (σ. 11-12). Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην προσφέρει πολυτιμωτάτην ὑπηρεσίαν τὸ ἔργον τοῦ Ἀγίου Ἑλβετίας. Ὁ ἀναγνώστης διαβλέπει διὰ τῆς ἀσκουμένης αὐστηρᾶς ἐνότου κριτικῆς εἰς ἐπὶ μέρους τομεῖς τὴν δι' ὅλης τῆς μελέτης διήκουσαν ἀγωνιώδη ἀναζήτησιν τοῦ γράφοντος διὰ τὴν ἐπίσπευσιν τῶν διαδικασιῶν καὶ τὴν ἀποτελεσματικωτέραν διεξαγωγὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου. Πρὸς τοῦτο, ὡς καταλήγει ὁ Σεβασμιώτατος ἐν τῷ Προλόγῳ του, «ἡ ὀρθόδοξος πατερικὴ καὶ κανονικὴ παράδοσις προσφέρει σταθερὰ πλαίσια πορείας πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνότητα, τὰ ὅποια δὲν δύνανται, τοῦλάχιστον ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, νὰ ἀγνοηθοῦν ἀζήμιως διὰ τὸ ὄραμα τῆς ἐνότητος. Μόνον ἐντὸς τῶν πλαισίων τούτων τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ὅπερ «πάντα συγκροτεῖ τὸν θεσμὸν τῆς Ἐκκλησίας», θὰ συντομεύσῃ τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ θὰ ἐπουλώσῃ τὰς πηλᾶς τῆς τραχικῆς διασπάσεως εἰς τὸ σῶμα τῆς Μιᾶς, Ἀγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας» (σ. 12-13).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Henri Crouzel, S. J., *Origène*. Ed. Lethielleux, Paris 1985, σσ. 349.

Μὲ ἰδιαιτέραν χαρὰν παρουσιάζομεν τὴν περὶ τοῦ Ὁριγένους νέαν μελέτην τοῦ εἰδικοῦ ἔρευνήτοῦ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρός, καθηγητοῦ τοῦ ΡΚαθολικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Τουλούζης καὶ τοῦ γρηγοριανοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης π. Henri Crouzel. Ὁ π. Crouzel εἶναι παγκοσμίως γνωστὸς ἔτι μόνον ὡς διευθυντῆς τοῦ περιοδικοῦ *Bulletin de Littérature ecclésiastique* τῆς Τουλούζης, ἀλλὰ καὶ ὡς συντάκτης πολλῶν περὶ τοῦ Ὁριγένους κυρίως ἔργων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπογραμμίζομεν τὰ «*Origène et la connaissance mystique*» καὶ «*Théologie de l' image de Dieu chez Origène*» ὡς καὶ τὴν κριτικὴν περὶ τοῦ Ὁριγένους βιβλιογραφίαν.

Διὰ τοῦ νέου ἔργου του, ἡ ἐκδοσις τοῦ ὁποίου οὐμπίπτει μὲ τὴν 1800ὴν ἐπέτειον ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Ὁριγένους, ὁ π. Crouzel δίδει μίαν ἐμπεριστατωμένην εἰκόνα τόσο τοῦ πολυκυμάντου βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ μεγάλου τούτου ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέως, ὅσον καὶ τῶν σημαντικωτέρων πτυχῶν τῆς διδασκαλίας του. Ὁρθῶς οὗτος παρατηρεῖ, ὅτι οὐδεμία ἄλλη μορφή τῆς ἱστορίας τῆς χριστιανικῆς σκέψεως ὑπῆρξεν εἰς τόσον

μεγάλων βαθμῶν σημείων ἀντιλεγόμενον ὅσον ὁ Ὁριγένης. Συγχρόνως ἀπαλλάσσει αὐτὸν ἀπὸ πολλὰς κατηγορίας, ὑπογραμμίζων ὅτι ὠρισμένα διδασκαλία, αἱ ὁποῖαι ἀπεδόθησαν εἰς αὐτὸν, διευπλώθησαν ἀπὸ μεταγενεστέρους ὠριγενιστάς.

Ἡ μελέτη τοῦ π. Crouzel διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη, ὅπου ἀντιστοίχως γίνεται λόγος περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Ὁριγένους καὶ περὶ τοῦ Ὁριγένους ὡς ἐρμηνευτοῦ τῆς Ἀγ. Γραφῆς, ὡς μυστικοῦ καὶ ὡς θεολόγου.

Τὸ πρῶτον μέρος διαιρεῖται εἰς τρία κεφάλαια, ὅπου διερευνῶνται τὰ τοῦ βίου, τῶν συγγραμμάτων καὶ τῆς προσωπικότητος καθόλου τοῦ Ὁριγένους ὡς ἀνθρώπου καὶ ὡς συγγραφέως. Ὁ χαρακτήρισμός τοῦ Ὁριγένους ὡς «ἀδαμαντίου», ὡς κατεσκευασμένου δηλ. ἐξ ὕλης ἢ ὁποῖα δὲν δαμάζεται, δὲν ὑποδηλώνει μόνον τὸ ἀκαταπόνητον τῆς ἐργατικότητός του ἀλλὰ καὶ τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς του. Ἐπίσης παρατηρεῖται, ὅτι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Τερτυλλιανόν, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν ἐγίνετο συντηρητικώτερος, ὥστε νὰ φθάσῃ εἰς τὸ σημεῖον νὰ ὀδηγηθῆ μέχρι τῆς αἰρέσεως τοῦ Μοντανισμού, ὁ Ὁριγένης, ὁ τὸσον ἀπόλυτος καὶ αὐστηρὸς εἰς τὴν νεότητά του, μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν καὶ τὴν ὠρίμασίν του κατέληξε εἰς μετριοπαθεστέρους καὶ πλέον ἐξισοροπημένας θέσεις. Ἐνδεικτικῶς σημειοῦται, ὅτι ἐνῶ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς διδασκαλίας τῆς γραμματικῆς ἐπώλησεν ὅλα τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα του, ἀργότερον ἐπανεξετίμησε θετικώτερον τὴν ἀρχαίαν ἐπιστήμην καὶ φιλοσοφίαν μέχρι τοῦ σημείου νὰ γίνῃ μαθητῆς τοῦ Ἀμμωνίου Σακκά. Καὶ ἐνῶ ὁ Κλήμης ὑπογραμμίζει τὴν «ἀπάθειαν», ὁ Ὁριγένης ὁμιλεῖ περὶ τῆς «μετριοπαθείας», ὑπὸ τὴν ἔνοιαν ὅτι ἡ ἀμαρτία συνίσταται εἰς τὴν ὑπέρβασιν τοῦ μέτρου. Ἀργότερον ὁ Εὐάγγελος ὁ Ποντικός θὰ ἐπανελάθῃ εἰς τὴν ὁρολογίαν τοῦ Κλήμεντος καὶ δὲν θὰ ὀμιλήσῃ περὶ «γνωστικῶν» καὶ «ἀπαθείας». Ὁ π. Crouzel ὑπογραμμίζει ἐπίσης τὴν πλήρη ἀφοσίωσιν τοῦ Ὁριγένους εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ τὸ ἀποστολικὸν ἔργον του, ὡς καὶ τὴν πλήρη ἑναρμόνισιν τῆς διδασκαλίας του καὶ τῆς ζωῆς του.

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος γίνεται εἰδικῶς λόγος περὶ τοῦ Ὁριγένους ὡς ἐρμηνευτοῦ. Ἰδιαιτέρως ὑπογραμμίζεται ἡ ποιμαντικὴ προοπτικὴ, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς ἐρμηνευτικῆς τοῦ Ὁριγένους. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Ὁριγένης ἀπεδείχθη διὰ τῶν Ἑξαπλῶν του ὁ μεγαλύτερος ἐρμηνευτῆς τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος. Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῆ, ὅτι καὶ τὰ πλεῖστα τῶν λοιπῶν ἔργων του ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς Ἀγ. Γραφῆς. Κατὰ τὸν Ὁριγένην, ὅλη ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἀποτελεῖ μίαν προφητείαν διὰ τὸν Χριστόν. Ἡ πνευματικὴ ἐρμηνεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εὐρίσκει τὴν δικαίωσίν της εἰς αὐτὴν τὴν Καινὴν Διαθήκην καὶ μάλιστα εἰς τὸν Ἀπόστολον Παῦλον. Ὁ συγγραφεὺς μελετᾷ ἀλληλοδιαδόχως, μεταξὺ τῶν ἄλλων, τὴν θεολογικὴν δικαίωσιν τῆς πνευματικῆς ἐρμηνείας ὡς καὶ τὴν ἐπικαιρότητα αὐτῆς. Ἐπίσης ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἐβραϊκῶν καὶ ἑλληνικῶν καὶ μάλιστα τῶν ἐκ τοῦ πλατωνισμοῦ ἐπιδράσεων, ὡς καὶ τὴν ἐξάρτησιν τοῦ Ὁριγένους ἐκ τοῦ Φίλωνος, ὁ ὁποῖος ὡς γνωστὸν πρῶτος προσεπάθησε νὰ ἑναρμόνισῃ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν μὲ τὴν βιβλικὴν θεολογίαν. Οἱ τρεῖς τρόποι ἐρμηνείας τῆς Ἀγ. Γραφῆς (ἢ κατὰ γράμμα, ἢ ἠθικὴ καὶ ἢ μυστικὴ) ἰδιαιτέρως ὑπογραμμίζονται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως.

Εἰς τὸ τρίτον μέρος γίνεται λόγος περὶ τοῦ Ὁριγένους ὡς μυστικοῦ θεολόγου, μολονότι ὁ π. Crouzel ἀντὶ τοῦ ὅρου «μυστικός» προτιμᾷ τὸν ὅρον «πνευματικός» (spirituel). Ἐν πρώτοις γίνεται λόγος περὶ τῆς τριχοτομικῆς ἀνθρωπολογίας τοῦ Ὁριγένους, συμφώνως πρὸς τὴν παύλειον διάκρισιν τῆς Α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολῆς (ε', 23), ὡς καὶ περὶ τῆς μετοχῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ἀκολουθεῖ ἡ περὶ γνώσεως διδασκαλία τοῦ Ὁριγένους. Οὗτος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Κλήμεντα καὶ λόγῳ τοῦ κινδύνου τῶν Γνωστικῶν, δὲν χρησιμοποιοεῖ τὸν ὅρον «γνωστικός», ἀλλὰ προτιμᾷ τοὺς παυλείους ὅρους «τέλειος» καὶ «πνευματικός». Διὰ τὸν Ὁριγένην, ὅπως βεβαίως καὶ διὰ τὸν Κλήμεντα, ἡ γνῶσις ταυτίζεται μὲ τὴν ἀγάπην, προϋποθέτει δὲ ἔνωσιν μὲ τὸ γνωριζόμενον. Ἀναλυτικώτερον παρατηροῦμεν,

ὅτι κατ' ἀρχὰς γίνεται λόγος περὶ τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου καὶ ὑπογραμμίζεται ὅτι ἐπειδὴ ἡ γνώσις εἶναι ἐλευθερον δῶρον τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ γίνῃ ἐλευθέρως δεκτὴ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Ἐν συνεχείᾳ θίγεται τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως πού ταυτίζεται μετὰ τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας. Εἰς ἰδιαιτέρας παραγράφους γίνεται λόγος περὶ τῶν αἰσθητῶν ὡς ἀφετηρίας τῆς γνώσεως, περὶ τῆς οὐδοῦ τῆς γνώσεως, περὶ τῆς πράξεως τοῦ γινώσκου, ὡς καὶ περὶ τοῦ Ὁριγένους ὡς μυστικοῦ θεολόγου. Ἀκολουθῶς γίνεται λόγος περὶ τῆς μυστικῆς ὀρολογίας τοῦ Ὁριγένους. Εἰς τὸ Ὑπόμνημά του εἰς τὸ Ἄσμα τῶν Ἀσμάτων ἰδιαιτέρας ὁμιλεῖ περὶ τῆς νύμφης, ἡ ὁποία δὲν συμβολίζει μόνον τὴν ψυχὴν ἐκάστου πιστοῦ ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκκλησίαν καθόλου. Ὁ π. Crouzel ὁμιλεῖ καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων συμβολικῶν εἰκόνων, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν Ὁριγένη.

Γενικῶς κρινομένη ἡ μυστικὴ θεολογία τοῦ Ὁριγένους δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς θεολογία τοῦ φωτός, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν θεολογίαν τοῦ γνόφου τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, χωρὶς βεβαίως τοῦτο νὰ ὑποδηλώσῃ ἀντίθεσιν μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ π. Crouzel, ὅτι αἱ διαφορητικαὶ συνθήκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας εὐρέθησαν οὗτοι δικαιολογεῖ τὴν διαφορὰν αὐτήν. Ὁ πρῶτος εἶχε ν' ἀντιπαλαίση πρὸς τοὺς Μοντανιστὰς μετὰ τὰ ἐκστατικά καὶ μέχρι πλήρους ἀσυνειδήσιας φαινόμενα, ἐνῶ ὁ δεύτερος τὸν νεοαρειανισμὸν τοῦ Εὐνομίου, ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζετο ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθῇ αὐτὴ ἡ θεία οὐσία.

Τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον ἀπτεταί θεμάτων, ἀναφερομένων εἰς τὴν ἀσκητικὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἠθικὴν. Εἰδικότερον γίνεται λόγος περὶ τοῦ μαρτυρίου, ὡς καὶ περὶ τῆς παρθενίας καὶ τοῦ γάμου. Ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ τῶν βιβλικῶν πηγῶν ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιδράσεων, αἱ ὁποῖαι προέρχονται κυρίως ἀπὸ τοὺς στωικούς καὶ τοὺς πλατωνικούς, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἀπὸ τοὺς ἀριστοτελικούς.

Τέλος, τὸ τέταρτον καὶ ἐκτενέστερον μέρος διαπραγματεύεται τὰ περὶ τοῦ Ὁριγένους ὡς θεολόγου. Εἰς πέντε ἰδιαιτέρα κεφάλαια γίνεται λόγος περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς θεολογίας τοῦ Ὁριγένους, περὶ τῆς Τριάδος καὶ ἐνανθρωπήσεως, περὶ τῆς προϋπαρχούσης ὡς καὶ τῆς μετὰ τὴν πτώσιν Ἐκκλησίας, περὶ τῆς παρουσίας καὶ τῆς μελλούσης Ἐκκλησίας.

Διὰ τοῦ θεολογικοῦ του ἔργου ὁ Ὁριγένης κατεπολέμησε τόσοσιν τοὺς αἰρετικούς καὶ μάλιστα τοὺς γνωστικούς, ὅσον καὶ πολλὰς διδασκαλίας τῶν μὴ χριστιανῶν φιλοσόφων. Παρὰ ταῦτα καὶ μολοντί, συγκρινόμενος πρὸς τὸν Κλήμεντα, εἶναι ὀλιγώτερον ἐνθουσιώδης ἐναντι τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, δὲν ἀρνεῖται τὴν ἀξίαν τῆς. Ἰδιαιτέρας ἐκτιμᾷ τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τοῦ φιλοσόφου, πού συνίσταται εἰς τὴν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀγάπην καὶ τὴν συνεχῆ ἀναζήτησιν αὐτῆς. Ὡς χριστιανὸς βεβαίως ὑπογραμμίζει τὸν δευτερεύοντα ρόλον τῆς φιλοσοφίας ἐναντι τῆς πίστεως, ἡ ὁποία καὶ μόνον παρέχει τὴν ἀληθῆ γνῶσιν.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει παραθεωρηθῆ ἀπὸ πολλοὺς ἐπικριτὰς τοῦ Ὁριγένους εἶναι ἡ διάκρισις, τὴν ὁποίαν κάμνει μεταξὺ τῶν δογμάτων τῆς πίστεως καὶ τῶν θεολογικῶν πηγήσεων αὐτοῦ. Ἄλλοτε ἐπομένως ὁ Ὁριγένης ἀποφαίνεται «δογματικῶς» καὶ ἄλλοτε «γυμναστικῶς». Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημειωτέον ὅτι παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν Γρηγόριον Νύσσης, ὁ ὁποῖος εἰς πολλὰ σημεία ἔχει ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὸν μέγαν ἀλεξανδρινὸν διδάσκαλον. Εἰς τὸ «Περὶ ἀρχῶν» ἔργον του, τὸ ὁποῖον ἰδιαιτέρας ἔχει κατηγορηθῆ, ἀφήνει π.χ. ἀνοιχτὸν τὸ θέμα περὶ τῆς σωματικότητος ἢ μὴ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Βεβαίως εἰς ἄλλα ἔργα του τάσσειται σαφῶς ὑπὲρ τῆς πρώτης ἐπόψεως. Κατὰ τὴν διαπραγματεύσειν τῶν διαφορῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων —μόνον τοὺς ἀθέους ἀπέκλειεν ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν του— ὁ Ὁριγένης διετύπωσε καὶ ἀπόψεις, πού δὲν σημαίνει ἀναγκαστικῶς ὅτι καὶ τὰς ἀπέδεξετο. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον πρὸς ἐξαγωγήν συμπερασμάτων νὰ μελετᾶται τὸ σύνολον τῆς διδασκαλίας του καὶ ὄχι μεμονωμένα χωρία.

Πρέπει ἐπίσης νὰ ἐπισημανθῇ, ὅτι μεταξὺ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ὁριγένους καὶ τοῦ

μεταγενεστέρου ὠριγενισμού, ὅπως ἐμφανίζεται εἰς τὸν Εὐδάγγιον τὸν Ποντικὸν καὶ τοὺς ὠριγενιστάς μοναχοὺς τοῦ δ' καὶ στ' αἰ., ὑπάρχουν οὐσιώδεις διαφοραί. Εὐλόγοι ἐπομένως εἶναι αἱ παρατηρήσεις τοῦ π. Crouzel εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ P. Koetschau γενομένην κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ «Περὶ ἀρχῶν» ἔργου τοῦ Ὁριγένους καὶ ὅπου βλέπομεν νὰ ἀποδίδωνται εἰς τὸν Ὁριγένην ἀποσπάσματα προερχόμενα ἀπὸ μεταγενεστέρους ἀντιωριγενιστάς.

Ὁρθῶς ἐπίσης παρατηρεῖ ὁ π. Crouzel ὅτι ὁ Ὁριγένης πρέπει νὰ μελετηθῆ εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἐποχῆς του καὶ νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ συγκεκριμέναι αἰρέσεις, τὰς ὁποίας εἶχε ν' ἀντιμετωπίσῃ καὶ ὅχι ἄλλαι μεταγενέστεραι. Συγχρόνως πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀκριβὴς ἔννοια τῶν ἔρων τοὺς ὁποίους χρησιμοποιεῖ, διότι εἰς διαφόρους ἐποχὰς ἀλλάζουν σημασίαν. Ἐκεῖνο πάντως τὸν διακρίνει ἀπὸ ὅλους τοὺς αἰρετικούς καὶ μάλιστα τοὺς ἀρειανοὺς εἶναι ἡ ὑπογράμμισις τῆς προαιωνίου γεννήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς σαφοῦς διακρίσεως αὐτοῦ ἀπὸ τὰ κτίσματα.

Ἐπεμείναμεν εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς θεολογίας τοῦ Ὁριγένους λόγῳ τῶν πολλῶν παρεξηγήσεων ποὺ ἔχουν προκληθῆ καὶ τῶν παρερμηνειῶν ποὺ ἔχουν κατὰ καιροὺς δοθῆ. Ἐρχόμενοι εἰς τὰ ἐπόμενα κεφάλαια συνοπτικῶς παρατηροῦμεν ὅτι, συμφώνως πρὸς τὴν Ἀγ. Γραφήν, ὁ Ὁριγένης διακρίνει σαφῶς τὸν Θεὸν πατέρα, διὰ τὸν ὅποιον καὶ μόνον χρησιμοποιεῖ τὴν ὀνομασίαν «ὁ Θεὸς» καὶ τὸν Υἱὸν ποὺ ἀποκαλεῖ ἀπλῶς «θεόν». Τοῦτο βεβαίως οὐδόλως σημαίνει ἄρνησιν τῆς θεότητός του. Ὁ Ὁριγένης τονίζει παραλλήλως πρὸς τὴν ἀληθῆ ἐνανθρώπησιν καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Λόγος γινόμενος ἄνθρωπος δὲν ἀπέβαλε οὐδεμίαν ἀπὸ τὰς θείας αὐτοῦ ιδιότητας. Οὕτω δίδει ἀπάντησιν εἰς τὰ νεώτερα κενωτικὰ συστήματα, τὰ ὅποια δέχονται ὅτι ὁ Λόγος ἀπέβαλεν ὅλας ἡ μέρους τῶν θεῶν αὐτοῦ ιδιότητων.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ κοσμοσωτήριον ἔργον τοῦ Κυρίου ἰδιαίτερος ὑπογραμμίζεται ἡ κατὰ τοῦ διαβόλου νίκη καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθέρᾳ ἀποδοχῇ τοῦ θριάμβου τούτου. Τὸ σχετικὸν κεφάλαιον κλείει διὰ τῆς περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίας τοῦ Ὁριγένους, ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς τὴν Ἀγ. Γραφήν καὶ τὴν πρὸ αὐτοῦ ὀρθόδοξον παράδοσιν. Τὸ ὅτι ἀρχὴ τῆς Τριάδος εἶναι ὁ Πατὴρ δὲν σημαίνει ἄρνησιν τῆς θεότητος τῶν ἄλλων προσώπων. Εἰδικώτερον ἡ θεότης τοῦ Ἁγ. Πνεύματος ὑπογραμμίζεται καὶ διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ παροχῆς τοῦ φωτισμοῦ καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ.

Τέλος, ὁ π. Crouzel ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ὑποταγῆς (subordinationismus) εἰς τὸν Ὁριγένην διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς τοῦ Ἀρειανισμοῦ, μὴ θέτουσα ὑπὸ ἀμφισβήτησιν οὔτε τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως οὔτε τὴν ἰσότητα τῆς δυνάμεως Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Τὸ χωρίον Ἰω. 14, 28 («ὁ Πατὴρ μείζων μου ἐστίν») ὑποδηλοῖ διαφορὰν ὅχι «δυνάμεως» ἀλλὰ «δόξης».

Εἰς τὸ κεφάλαιον, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν προὔπαρξιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν πτώσιν γίνεται εἰδικώτερον λόγος περὶ τῆς προὔπαρξεως τῶν ψυχῶν. Ἡ διδασκαλία αὕτη παρουσιάζεται ὡς ὑπόθεσις, ἔχουσα ὅμως κατὰ τὸν Ὁριγένην ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα. Ὁ Ὁριγένης διὰ τοῦ τρόπου τούτου προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν διαφορὴν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον θέσιν τῶν λογικῶν δημιουργημάτων καὶ εἰδικώτερον ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ Μαρκλιανος, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὰς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀντιθέσεις. Αὗται κατὰ τὸν Ὁριγένην ὀφείλονται εἰς τὴν ὑπὸ τῶν λογικῶν δημιουργημάτων χρῆσιν τοῦ αὐτεξουσίου. Οὕτως ἐρμηνεύεται καὶ ἡ διαφοροποίησις μεταξύ ἀγγέλων, ἀνθρώπων καὶ δαιμόνων. Ἐχων πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Ὁριγένης τὴν αἰτιοκρατίαν τῆς ἀστρολογίας, τῶν φιλοσόφων ἀλλὰ καὶ τῶν γνωστικῶν ἰδιαίτερος ὑπογραμμίζει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς αὕτην ἀφιέρωσε καὶ μέγα τμῆμα τοῦ «Περὶ ἀρχῶν» ἔργου του. Ὁ αἰσθητὸς ἢ ὑλικὸς κόσμος ἀποτελεῖ διὰ τὸν Ὁριγένην κατὰ τινα τρόπον μίαν δευτέραν δημιουργίαν, διαλαμβάνουσαν τὰ ἄψυχα ἔντα καὶ ὀφειλομένην εἰς τὴν πτώσιν τῶν λογικῶν ὄντων. Ἡ πτώσις ὅμως αὕτη, ὡς ὑπογραμμίζει ὁ π. Crouzel, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὴν περὶ δημιουργίας τῆς ὕλης σχετικὴν διδασκαλίαν τῶν γνωστικῶν συστημάτων.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου ὁ π. Γρουζελ ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν πρώτων κεφαλαίων τῆς Γενέσεως. Παρ' ὅτι τὸ Ὑπόμνημα εἰς τὴν Γένεσιν ἔχει ἀπολεσθῆ, ἐκ τῶν Ὁμιλιῶν του συνάγομεν ὅτι οὗτος ἐπιμένει εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν, χωρὶς ὅμως τοῦτο νὰ σημαίνῃ ἄρνησιν τῆς ἱστορικότητος τῶν σχετικῶν διηγήσεων.

Ἀκολουθεῖ τὸ κεφάλαιον περὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ παρόντος αἰῶνος, ὅπου ἀναφέρονται τὰ πέντε μυστήρια: τοῦ ἱεροῦ βαπτίσματος, τῆς θείας Εὐχαριστίας, τῆς μετανοίας, τοῦ γάμου καὶ τῆς ἱερωσύνης. Κατὰ τὸν Ὀριγένη τὸ κατ' ἐξοχὴν μυστήριον εἶναι ὁ Χριστός, ἐν ᾧ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς.

Τέλος, εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ μέλλοντος αἰῶνος γίνεται λόγος κυρίως περὶ τῆς ὠριγενείου ἐσχατολογίας. Τὸ κεφάλαιον ὑποδιαιρεῖται εἰς τὰς ἐξῆς παραγράφους: α) θάνατος καὶ ἀθανασία, β) ὁ χρόνος μεταξύ θανάτου καὶ ἀναστάσεως, γ) ἡ ἀνάστασις τῶν ἀνθρώπων, δ) ἡ ἀποκατάστασις.

Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρομεν, ὅτι εἰς τὴν πρώτην παράγραφον ἰδιαιτέρως ὑπογραμμίζεται ἡ τριπλῆ ἔννοια τοῦ θανάτου, τοῦ θανάτου πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ποῦ εἶναι ἐπιθυμητός, τοῦ θανάτου τῆς ἁμαρτίας ποῦ εἶναι καταδικαστέος καὶ τοῦ φυσικοῦ θανάτου ποῦ εἶναι ἀδιάφορος. Εἰς τὴν δευτέραν παράγραφον, ἀναφερόμενος ὁ Ὀριγένης εἰς τὸν αἰῶνιον θάνατον, παρατηρεῖ ὅτι ἡ λέξις «αἰῶνιος», ἐκτὸς τῆς σημασίας τοῦ μὴ ἔχοντος τέλος ἔχει καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς μακρᾶς χρονικῆς περιόδου, ὡς ὑποδηλοῦται καὶ ἐκ τῆς ἐξ ἧς προῆλθε λέξεως (αἰών). Εἰς τὴν τρίτην παράγραφον ὁ συγγραφεὺς ὑπογραμμίζει τὴν παρανόησιν τῆς περὶ ἀναστάσεως διδασκαλίας τοῦ Ὀριγένους ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸν Μεθόδιον Ὀλύμπου καὶ τὸν Πέτρον Ἀλεξανδρείας. Ὁ Ὀριγένης θέλει κυρίως νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ὕλιστικὴν περὶ ἀναστάσεως ἀντίληψιν τῶν Χιλιαστῶν, ποῦ λαμβάνουν κατὰ λέξιν τὰς ἀνθρωπομορφικὰς ἐκφράσεις τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ ἀρνοῦνται οἰανδήποτε διαφοροποίησιν μεταξύ τοῦ πρὸ καὶ τοῦ μετὰ τὴν ἀνάστασιν σώματος. Παρ' ὅτι οὗτος διακρίνει τὸ γήινον ἀπὸ τὸ ἀναστηθὲν σῶμα, δὲν ἀρνεῖται τὴν συνέχειαν ποῦ ὑπάρχει μεταξύ τῶν δύο, δεδομένου ὅτι τὸ «εἶδος» παραμένει τὸ αὐτό, ὡς συμβαίνει καὶ μεταξύ τοῦ σπέρματος καὶ τοῦ δένδρου ποῦ βλαστάνει ἀπὸ αὐτό. Ἡ τετάρτη παράγραφος ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως. Βάσις τῆς σχετικῆς διδασκαλίας εἶναι τὸ χωρίον Α' Κορ. ιε', 25. Καὶ ἐδῶ ἐπισημαίνονται αἱ παρανοήσεις τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ὀριγένους. Παρὰ τὴν ἐκ πρώτης ὄψεως ἀντίθετον ἔποψιν, δεδομένης τῆς ὑπάρξεως εἰς τὸ «Περὶ ἀρχῶν» ἀντιφατικῶν χωρίων, ὁ συγγραφεὺς στριζύζομενος καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἔργα του ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Ὀριγένης δέχεται τὴν σωματικότητα. Κακῶς ἐπίσης ὁ Ὀριγένης κατηγορεῖται ἐπὶ πανθεισμῶ. Ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσις δὲν σημαίνει ἐξαφάνισιν τῆς προσωπικότητος. Ἐξ ἄλλου, ὑπάρχει ριζικὴ διαφορὰ μεταξύ τῆς τελικῆς ἀποκαταστάσεως καὶ τῆς περὶ ἐκπυρώσεως διδασκαλίας τῶν Στωικῶν. Τέλος, τὰ περὶ πιθανῆς σωτηρίας τοῦ διαβόλου δὲν δηλοῦνται κατὰ τρόπον κατηγορηματικὸν ἀλλὰ μόνον ὡς πιθανότης. Ἄνοικτον παραμένει καὶ τὸ θέμα τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ γίνεται κατὰ τρόπον καταναγκαστικόν. Ἡ παγκοσμιότης τῆς ἀποκαταστάσεως εἶναι διὰ τὸν Ὀριγένη περισσότερο μίᾳ ἐλπίς παρὰ μίᾳ ἀπόλυτος βεβαιότης.

Εἰς τὸν ἐπίλογον ὁ π. Γρουζελ συνοψίζει τὰς κυρίας θέσεις τοῦ Ὀριγένους. Ἰδιαιτέρως ὑπογραμμίζει, ὅτι οἱ κατ' αὐτοῦ ἀναθεματισμοὶ τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, μὴ ὑπάρχοντες εἰς τὰ ἐπίσημα πρακτικά, συνδέονται πιθανῶς πρὸς τὰς πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς Συνόδου γενομένας συζητήσεις καὶ ἀφοροῦν τοὺς ὠριγενιστάς τοῦ σ' αἰῶνος. Τέλος σημειοῖ ὅτι ἡ ὑπ' αὐτοῦ καὶ γενικώτερον τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς θετικὴ στάσις ἐναντι τῆς θύραθεν παιδείας εἶχε τεραστίας ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς καθόλου ἀναπτύξεως τῆς χριστιανικῆς σκέψεως.

Γεωργίου Τσέτση, *Οἰκουμενικά Ἀνάλεκτα (Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τοῦ Παγκοσμίου Συμβόλου Ἐκκλησιῶν—Π.Σ.Ε.)*, Κατερίνη, «Τέρτιος», 1987, σελίδες 218 + διάγραμμα, φωτογραφία.

Πρόλογος Ἐκδοτῶν, σ. 7-8. Ὁ μέγας πρωτοπρεσβύτερος Γεώργιος Τσέτσης ὑπηρέτησεν ἀπὸ τὸν Ἰανουάριον 1965 μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 1984 εἰς ἐπιτελικὰς θέσεις τοῦ ΠΣΕ, Γενεὴν Ἑλβετίας. Ἐκτοτε δὲ διατελεῖ μόνιμος ἀντιπρόσωπος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου εἰς τὴν ἔδραν τοῦ ΠΣΕ, ἰδίαν πόλιν. Προλεγόμενα, σ. 13-14. Τὸ βιβλίον αὐτὸ βασίζεται εἰς μελέτας καὶ ἄρθρα τοῦ συγγραφέως, πού ἐδημοσιεύθησαν προηγουμένως καὶ εἰς μίαν σειρὰν σχολίων, τὰ ὅποια ἐνεφανίσθησαν εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐκδιδόμενον μηνιαῖον δελτίον: «Ἐνημέρωσις», Γενεὴ 1 (1985). Ἡ ἐπὶ τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως γραμματολογία θεωρεῖται πλουσιωτάτη (σ. 13). Ἡ βιβλιογραφία καταχωρίζεται εἰς τὰς ὑποσημειώσεις, ἐντὸς κειμένου καὶ εἰς τὸ ἰδιαιτέρον κεφάλαιον (σ. 179-182). Δίδονται οἱ χαρακτηρισμοὶ δημοσιευμάτων, γεγονότων καὶ προσώπων (σ. 13, 22-25, 30, 104, 130 καὶ ἄλλαχού). Α'. Σχεδιάγραμμα Ἱστορίας τοῦ ΠΣΕ μέσα ἀπὸ τὶς Γενικὰς Συνελεύσεις του (σ. 15-69). Ὁ συγγραφεὺς ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἔννοιαν τῶν ὄρων (σ. 15, 62). Εἰς διάφορα μέρη τοῦ βιβλίου του ἐπισημαίνει τὴν σημασίαν τῆς δηλώσεως τοῦ Τορόντο (1950) περὶ τῆς φύσεως τοῦ ΠΣΕ (σ. 20-22, 133-134 καὶ ἄλλαχού). Θίγει τοὺς παράγοντας, τοὺς λόγους, τὰς προϋποθέσεις, πού προϋποθέτουν τὴν κατανόησιν τῶν γεγονότων, τῶν προσώπων (σ. 26, 35, 81, 83).

Τὸ βιβλίον τοῦτο, γραμμένον ἀπὸ ὀρθόδοξον συγγραφέα, ἀποτελεῖ μίαν ὀρθόδοξον μελέτην καὶ ἀξιολόγησιν τοῦ ΠΣΕ (οἰκουμενικῆς κινήσεως). Ὡς ἐκ τούτου, εἰς ὅλας τὰς σελίδας του γίνεται λόγος περὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἰδιαίτερος ὅμως εἰς τὰς σελίδας 28, 33, 47, 63-69, 72-83, 134-135, 145, 168-169.

Ὁ συγγραφεὺς παρακολουθεῖ βῆμα πρὸς βῆμα τὰς ἱστορικὰς ἐξελίξεις. Σημειώνει τὰ διὰ πρώτην φορὰν ἐμφανιζόμενα (σ. 32-33, 74, 78, 85). Προλέγει τὰ ἐπόμενα καὶ ἐνδιατρίβει περὶ τὴν μελλοντολογίαν (σ. 39, 56, 83, 88, 105, 126): «Ἔτσι λοιπὸν ἀναπόφευκτα ἡ ἀναζήτησις τῆς ὁρατῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας θὰ ἐξακολουθεῖ ν' ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς μόνιμης ἡμερησίας διατάξεως τοῦ ΠΣΕ» (σ. 56). «Θὰ ἦσαν εὐχῆς ἔργον ἂν ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς γινόταν μιά θεολογικὴ καὶ λειτουργικὴ ἀνάλυσις τῆς ἀξιολογῆς αὐτῆς λειτουργίας—τῆς Λίμα» (σ. 66, ὑποσημείωσις 68). «...κυρίως δὲ νὰ ἐτοιμάσουμε μιά νέα γενεά, πού θὰ εἶναι σὲ θέσι νὰ δώσει μιά νέα διάστασι στὴν ὀρθόδοξον μαρτυρίαν μέσα στὸν χῶρον τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως» (σ. 83). «Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι ἡ μελέτη «Πρὸς μιά κοινὴ ἔκφρασι τῆς Ἀποστολικῆς Πίστεως σήμερον» πού ἀνέλαβε ἡ Ἐπιτροπὴ «Πίσις καὶ Τάξις», σὲ συνδυασμὸ πρὸς τὴν προσπάθειαν τῆς ἀναγνωρίσεως ἀπὸ ὀλόκληρον τὸν χριστιανικὸν κόσμον τοῦ Συμβόλου Νικαίας-ΚΠόλεως, ὡς τοῦ κατ' ἐξοχὴν «οἰκουμενικοῦ Συμβόλου» πού ἐκφράζει τὴν Ἀποστολικὴν Πίστην, θὰ ἀποβεῖ τὸ ἀποφασιστικὸν ἐκεῖνο βῆμα, τὸ ὅποιο θὰ προσεγγίσει τὶς Ἐκκλησίας ἀκόμη περισσότερο στὴν κοινὴν τοὺς πορείαν πρὸς τὴν Μίαν καὶ Ἀδιαίρετὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ» (σ. 105). «Μιά κοινὴ ἐκκλησιολογία ἀποτελεῖ τὴν βάση γιὰ ὅποιαδήποτε συζήτησιν σχετικὰ μὲ τὸ ΒΕΜ. Ἡ ἄλλειψις τῆς ἐκκλησιολογικῆς αὐτῆς βάσεως προκαλεῖ λύπη, γι' αὐτὸ καὶ θεωρεῖται ἐπιτακτικόν, ὅπως ἡ ἐκκλησιολογία ἀποβεῖ μιά ἀπὸ τὶς ἀμεσώτερες προτεραιότητες τῆς Ἐπιτροπῆς «Πίσις καὶ Τάξις» » (σ. 126).

Παρεμβάλλει ἔγγραφα ἐντὸς κειμένου (σ. 40-, 95-98, 141-151 καὶ ἄλλαχού), τὰς προσωπικὰς του ἐμπειρίας (σ. 43-, 83, 87, 66-67, 93) καὶ ἀναφορὰς εἰς τὰς ἀρχεῖα καὶ εἰς ἀνέκδοτα προσωπικὰ ἔγγραφα (σ. 74, 87, 136-). Ἀναφορὰ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, Στ' Γενικὴ Συνέλευσις τοῦ Βανκοῦβερ, 1983. «Σημειωτέον ὅτι προσπάθεια τοῦ ΠΣΕ, ὅπως

κληθεῖ διαπρεπῆς Ἀγιορείτης Μοναχός, ὡς κύριος ὀμιλητῆς ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ, ἔμεινε χωρὶς ἀνταπόκριση» (σ. 51, ὑποσημείωσις 47).

Λόγος διεξοδικός, μὲ μιαν προσπάθειαν κατανόησεως καὶ ἀντικειμενικότητος, ἐπὶ τοῦ προκειμένου περὶ τοῦ Βαπτίσματος, Εὐχαριστίας καὶ Λειτουργήματος (Ἰερωσύνης), ΒΕΜ, γίνεται εἰς τὰς σελίδας 54- καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ βιβλίου. Τὰ θέματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται τὸ ΠΣΕ (ἡ οἰκουμένη κίνησις) διερευνῶνται ἤδη ἀπὸ τὰς πρώτας σελίδας τοῦ βιβλίου τούτου.

Β'. Ἡ Ὁρθόδοξος Παρουσία στὸ ΠΣΕ. Μία ἐμπειρία ἀμοιβαίου ἐμπλουτισμοῦ, σ. 71-83. Γ'. Ἡ θεματολογία τοῦ ΠΣΕ καὶ ἡ πνευματολογικὴ της διάστασις, σ. 85-105. Δ'. Οἱ Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησιαστικὸν ἀπέναντι τοῦ κείμενου «Βάπτισμα, Εὐχαριστία, Λειτουργήματα», σ. 107-126. Ε'. Ὁ Οἰκουμένικος Πατριάρχης Ἀθηναγόρας Α' καὶ τὸ ΠΣΕ, σ. 127-132. Στ'. Ὁ Μελίτης Ἰάκωβος στὴν Ἔδρα τοῦ ΠΣΕ (1955-1959) καὶ ἓνα ἀνέκδοτο κείμενό του, σ. 133-151. Ζ'. Στιγμιότυπο ἀπὸ τὴν Οἰκουμένη Ἐπικαιρότητα, σ. 153-169. Παραρτήματα: Α'. Ὁργανοδιάγραμμα τοῦ ΠΣΕ, σ. 171. Β'. Καταστατικὸ τοῦ ΠΣΕ, σ. 173-178. Βιβλιογραφία, σ. 179-182. Πίνακες: Ὀνομάτων καὶ Πραγμάτων, σ. 183-192. Φωτογραφιῶν, σ. 193-218.

Ὁ συγγραφεὺς χρησιμοποιεῖ μιαν ρέουσαν δημοτικὴν γλῶσσαν. Ἀπὸ τὴν πλουσίαν προσωπικὴν του ἐμπειρίαν μέσα καὶ γύρω ἀπὸ τὸ ΠΣΕ (τὴν οἰκουμένη κίνησιν), παρουσιάζει τὴν σύγχρονον ἱστορίαν, τὰ γεγονότα, τὰ πρόσωπα κ.ἄ., πού συνδέονται πρὸς αὐτήν, ἀπλᾶ, ἐπιστημονικᾶ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ἰδιαιτέρον προσωπικὸν του ὕφος, καθιστάμενον ἐνίοτε αὐστηρὸν καὶ μὲ δόσιν τινὰ εἰρωνείας (σ. 67, 83). Τὸ βιβλίον διαβάζεται εὐχάριστα καὶ ἀποδοτικᾶ.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Μελίτωνος Καραῖ, Ἡ Νῆσος Ἴμβρος. Συμβολὴ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν της, Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1987, σελίδες 490. Χάρται, εἰκόνες, φωτογραφίαι (Ἀνάλεκτα Βλατάδων, ἀρ. 48).

Ὁ ἀρχιμανδριτῆς συγγραφεὺς τῆς παρούσης ἐργασίας κατάγεται ἀπὸ τὴν νῆσον Ἴμβρον καὶ ὑπηρετεῖ ὡς ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ οἰκουμένου Πατριαρχείου. Ἡ ὀγκώδης ἐργασία του, μία προσφορὰ ἀγάπης πρὸς τὴν γενέτειράν του Ἴμβρον, εἶναι διδακτορικὴ διατριβή, ὑποβληθεῖσα εἰς τὸ τμήμα ποιμαντικῆς τῆς Θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. [Περιεχόμενα, σ. 11-12. Πρόλογος, σ. 9-10. Βραχυγραφίαι, σ. 13. Κεφ. Α', Ἱστορικὰ περὶ Ἴμβρου, σ. 17-69. Κεφ. Β', Ἐμφάνις καὶ ἐξέλιξις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ἴμβρω, σ. 71-107. Κεφ. Γ', Ἡ Ἐπαρχία Ἴμβρου, σ. 109-208. Κεφ. Δ', Πνευματικὴ καὶ Ἐκπαιδευτικὴ Κληρονομία ἐν Ἴμβρω, σ. 209-334. Παραρτήματα, σ. 335-452. Συμπεράσματα, σ. 453-463. Βιβλιογραφία, σ. 465-480. Εὐρετήριον, σ. 481-490]. Σημειώσεις: Οἱ παρατιθέμενοι ἀριθμοὶ σελίδων δὲν ἐξαντλοῦν τὰ θέματα. Συναντῶνται μερικαὶ τυπογραφικαὶ ἀβλεψίαι.

Ἡ γλῶσσα τοῦ κειμένου εἶναι ἡ φαναριωτικὴ ἐκκλησιαστικὴ διάλεκτος. «Ἡ παροῦσα μελέτη... χωρίζεται εἰς τέσσαρας ἐνότητες καὶ βασίζεται κυρίως εἰς ἀρχεαῖον, ἀνεξέρευνητον μέχρι τοῦδε, ὕλικόν, εἰς ἐπὶ τοποῦ διαπιστώσεις καὶ ἐρεῦνας, εἰς τὴν μελέτην ἀγνώστων ὑπολειμμάτων ἀρχαίων ἐπιγραφῶν ἐπὶ ἱερῶν προθέσεων, ἀρχιερατικῶν θρόνων καὶ ἄλλων τμημάτων ἱερῶν ναῶν καὶ ἐξωκκλησίων τῆς νήσου. Ἐπὶ πλέον δὲ στηρίζεται εἰς προσωπικὰς ἀφηγήσεις εἰδῶτων τὰ πράγματα Ἰμβρίων, ἀλλὰ καὶ εἰς ἠλεγμένας πληροφορίας ἐξ ἡμερολογίων ὠρισμένων προσώπων, ἀκμασάντων καὶ ἰδιοῦς ὕμνασιν ἰδόντων καὶ βιωσάντων ὠρισμένας ἐκτάκτους περιστάσεις τῆς ζωῆς καὶ ἱστορίας τῆς Ἰμβρου» (σ. 9).

Εἰς τὸ ὕλικόν τοῦτο θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ ἀρχαῖα νομίσματα (σ. 29, 31, 34, 71).

Ὁ συγγραφεὺς εἰς διάφορα μέρη τοῦ βιβλίου του παραθέτει ἐντὸς κειμένου, εἰς τὰς ὑποσημειώσεις καὶ εἰς τὸ παράρτημα, πολῦτιμα κείμενα, μὲ τοὺς ἀνάλογους χαρακτηρισμούς, τὰ ὁποῖα στηρίζουν καὶ διαφωτίζουν τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα (σ. 43, 67-69, 89-90, 99, 101-104, 106-107, 118-121, 130-131, 151-157, 184-185, 188-, 245-278, 291-, 302, 317-334, 335-451). Ἡ βιβλιογραφία ἐμφανίζεται ἐκτενῆς (σ. 465-480). Εἰς τὰς βραχυγραφίας (σ. 13-14) δὲν παρατίθενται οἱ ἀνάλογοι χρόνοι περιοδικῶν τινῶν καὶ ἄλλων ἐκδόσεων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὁμῶς γίνεται εἰς τὴν βιβλιογραφίαν (σ. 477-480). Αἱ ὑποσημειώσεις τίθενται εἰς τὸ τέλος μιᾶς ἐκάστης ὑποδιαίρεσεως, κάτι τὸ ὁποῖον διασπᾷ ὀλίγον τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου. Εἰς τὸ ἔργον ὑπάρχει ἐσωτερικὴ ἐνότῃς καὶ ἀλληλουχία τῶν γεγονότων. Τὰ κεφάλαια συνδέονται ἀρμονικὰ τὸ ἓν πρὸς τὸ ἄλλο καὶ διακρατεῖται ἡ ἀνάλογος αὐτῶν ἰσορροπία.

Δίδονται αἱ ὀνομασίαι (σ. 17, 71). Διὰ πρόσωπα, γεγονότα καὶ ἄλλα, ποῦ δὲν ἤμποροῦν νὰ ἀποδειχθοῦν ἄλλοθεν, χρησιμοποιοῦνται καὶ αἱ ἀνάλογοι ἐκφράσεις: «Προφανῶς» (σ. 30, 348). «Εἰκάζεται» (σ. 30, 167). «Ἄγνωστον» (σ. 35, 55, 162, 252). «Οὐδέμεια» (σ. 36). «Πιθανόν», μὲ τὰ παράγωγά του (σ. 38, 40, 47, 73-75, 80, 83-85, 91, 112, 160-162, 165, 215, 221, 309, 326). «Ἰσως» (σ. 39, 49, 72, 74, 85, 110, 122, 143, 160-161, 165, 256, 302). «Θὰ...» (σ. 47). «Ἄν...» (σ. 47). «Φαίνεται» (σ. 73, 92, 162-164, 170, 222, 248, 262, 314). «Ἰπόθεσις» (σ. 73, 80-81, 83, 86, 159, 161-162, 173, 214). «Παράδοσις» (σ. 74, 103). «Ἀμφιβολία» (σ. 162). «Δυσκολία» (σ. 248). Ἐπισημαίνονται τὰ διὰ πρώτην φοράν γενόμενα (σ. 49-50, 52-53, 55, 85, 100, 148, 159, 206, 256, 270, 315, 351) καὶ ὅσα συνδέονται πρὸς τὸ παρὸν-σήμερον, (σ. 61-62, 72, 74-75, 238-244, 310-317).

Ὁ συγγραφεὺς ἐμφανίζεται ὀλίγον τι αὐστηρὸς ὡς πρὸς τὰς κρίσεις του ἐπὶ τῶν ἀπόψεων τῶν ἄλλων, τοὺς ὁποίους καὶ διορθώνει (σ. 40, 49, 51, 64, 86, 101, 104, 110, 162, 164-165, 167, 158-206, 168, 198-199). Ἄνευρίσκει τὰ αἷτια (σ. 245), τὰς μαρτυρίας (σ. 112). Παρουσιάζει τὰς συγκρίσεις (σ. 49, 51), τὰς ἐξηγήσεις (σ. 112) καὶ τὰ συμπεράσματα (σ. 30, 34, 41, 49, 50, 80, 81-82, 162, 217 καὶ ἰδιαιτέρον κεφάλαιον σ. 453-463).

Τυχάνει δύσκολος ὁ ἐπακριβῆς καθορισμὸς τῆς χρονολογίας τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν νῆσον Ἰμβρον. Πιθανῶς ἤρχισε νὰ διαδίδηται οὗτος περὶ τὰς ἀρχάς, ἢ τὸ ἀργότερον περὶ τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος (σ. 80-81). «Κατ' ἀρχὰς ἡ Ἰμβρος φαίνεται ὅτι ἦτο ἐκκλησιαστικὴ τις κοινότης, ὑπαγομένη ὑπὸ τὴν ἐπισκοπὴν Λήμνου, εἶτα ἐμφανίζεται ὡς συνηνωμένη μετὰ τῆς ἐπισκοπῆς ταύτης εἰς ἐνιαίαν ἐπισκοπὴν Λήμνου καὶ Ἰμβρου, ἀργότερον ὡς πατριαρχικὴ ἐξαρχία, ἐν συνεχείᾳ, περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰδ' αἰῶνος, ὡς αὐτοτελεῆς ἀρχιεπισκοπὴ Ἰμβρου, καὶ, τέλος, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἰε' αἰῶνος, ὡς φέρουσα μόνη τὴν ἀξίαν τῆς μητροπόλεως, ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 1923 συνηνωμένη μετὰ τῆς ὁμόρου νήσου Τενέδου, τὴν αὐτὴν ἐν πολλοῖς ἱστορικῆν τύχην σχοῦσης μετὰ τῆς Ἰμβρου» (σ. 454). «Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν κατάλογον τῆς νήσου... ἐπεχειρήθη ἡ σύνταξις, κατὰ τὸ ἐνόν, πλήρους καὶ ἀδιακόπου ἐπισκοπικοῦ καταλόγου τῆς ἐπαρχίας Ἰμβρου, παρουσιάζοντος ὁμῶς καὶ ὠρισμένα, μικρὰ εὐτυχῶς, κενά, λόγῳ τοῦ χρόνου καὶ τῆς λήθης» (σ. 456. Ἴδε καὶ σ. 158-208). Τοιουτοτρόπως ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας τὸν πληρέστερον καὶ ἀκριβέστερον μέχρι σήμερον ἐπισκοπικὸν κατάλογον τῆς ἐπαρχίας/Ἐκκλησίας Ἰμβρου (καὶ Τενέδου).

Γίνεται λόγος περὶ τοῦ Κωδικάρη τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Λεωνίδου (ἐπὶ Νεοφύτου Γ', Νοέμβριος 1836-1853). «...ὁ γράφων ἢ ὁ κρατῶν τὸν κώδικα. Πατριαρχικὸν ὀφφίκιον. Κατὰ μίαν πιθανὴν ἀναλογίαν ὁ κωδικογράφος τῆς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου σήμερον» (σ. 173, 198). «...ἐν Ἰμβρῳ ἄπαξ μόνον ἐλειτούργησε τυπογραφεῖον, καὶ τοῦτο τὸ

ἔτος 1922 ὑπὸ τοῦ νῦν ἐκδότου τοῦ περιοδικοῦ 'Γυναίκα' τῶν Ἀθηνῶν Εὐαγγέλου Τερζοπούλου» (σ. 315).

Τὰ ἴδια πρόσωπα συναντῶνται εἰς περισσότερα τοῦ ἐνὸς σημεῖα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον βοηθεῖ εἰς τὴν καλυτέραν καὶ ἀρτιωτέραν κατανόησιν τῶν ἐκτιθεμένων. Μὲ ἐνδιαφέρον ἀναγινώσκειται ἡ ἰδιαιτέρα ὑποδιάρσεις «Προσωπικότητες τῆς Ἰμβρου» (σ. 278-310, 457), ὅπου παρελαύνουν μοναχοί, διδάσκαλοι-ἐκπαιδευτικοί-καθηγηταὶ καὶ κληρικοὶ διαφόρων βαθμῶν. Βιογραφικὰ στοιχεῖα ἀνεύρισκονται ἐπίσης εἰς τοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους (σ. 158-208). «Τρεῖς ἀνεπανάληπτοι μορφαί, αἱ δύο τέκνα τῆς Ἰμβρου, οἱ Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανὸς (1772-1854) καὶ ὁ μητροπολίτης Ἰμβρου καὶ μετέπειτα Μηθύμνης Νικηφόρος Γλυκᾶς (1873-1881) καὶ ἡ ἑτέρα ἱεραρχικὴ μορφή αὐτῆς, ὁ Ἰμβρου καὶ Τενέδου Μελίτων (1950-1963), ἀνεδείχθησαν οἱ πνευματικοὶ ταγοὶ καὶ μέντορες τῆς παιδείας τῆς νήσου καὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων αὐτῆς, ὁ τελευταῖος δὲ συνετέλεσεν εἰς ὅ,τι ἄριστον καὶ καλὸν καὶ ἀξιόλογον ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ σήμερον ἡ Ἰμβρος εἰς τὸν τομέα τῶν γραμμάτων, τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ἐπίσης, ἰδιαιτέραν θέσιν ἐν τῇ συγχρόνῳ πνευματικῇ ἱστορίᾳ τῆς νήσου κατέχουν δύο ἕτερα ἀναστήματα αὐτῆς, οἱ ἐξ Ἀγίων Θεοδώρων καταγόμενοι, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς Ἰάκωβος Κουκουζῆς καὶ ὁ μητροπολίτης Φιλαδέλφειας Βαρθολομαῖος Ἀρχοντῶνης» (σ. 457).

Κριτήρια διὰ τὴν ἐπιλογὴν τῶν προσώπων ἀσφαλῶς ἀπετέλεσαν ἡ ἐξ ἀντικειμένου δρᾶσις-προσφορά αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ προσωπικὴ κρίσις καὶ τὰ αἰσθήματα τοῦ συγγραφέως.

Ὁ ἀρχιμανδρίτης Μελίτων Καρᾶς, μὲ τὴν ἐκ 500 περίπου σελίδων ἐργασίαν του ταύτην ἀναδεικνύεται ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς τῆς νήσου Ἰμβρου, ἡ δὲ διδακτορικὴ διατριβὴ του ἀποτελεῖ τὴν καλυτέραν καὶ πληρεστέραν μέχρι σήμερον γραφεῖσαν παρομοίας φύσεως ἐργασίαν καὶ ἐν παράδειγμα πρὸς μίμησιν. Τὸν συγχάριρα διὰ τὴν λήψιν τοῦ διπλώματος τοῦ διδάκτορος τῆς θεολογίας καὶ τὴν προαγωγὴν του εἰς ἀρχιγραμματέα τῆς ἱερᾶς συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (19 Δεκεμβρίου 1987).

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Γ α β ρ ι ἡ λ (Π ρ ε μ ε τ ἰ δ ο υ), Μητροπολίτου Κολωνέας, *Ἡ Μητρόπολις Κολωνέας, Θεσσαλονίκη* 1987, σελίδες 223 + Πίνακες, Φωτογραφίαι, Χάρται.

[Πίναξ Περιεχομένων, σελίδες 5-6. Πρόλογος, σ. 7-11. Εἰσαγωγή, σ. 13-24.

1. Ἴδρυσις καὶ στερέωσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς περιοχῆς Κολωνέας, σ. 25-34. 2. Ἡ Ἐκκλησία τῆς περιοχῆς τῆς Κολωνέας ἐν τῷ μέσῳ τῆς συγχρούσεως μεταξύ Ὁρθοδοξίας καὶ Αἰρέσεως, σ. 35-56. 3. Ἡ Ἐκκλησία τῆς περιοχῆς τῆς Κολωνέας κατὰ τοὺς κυρίως Βυζαντινοὺς χρόνους, σ. 57-100. 4. Ἡ Ἐκκλησία τῆς περιοχῆς τῆς Κολωνέας κατὰ τοὺς Κάτω Χρόνους, σ. 101-178. Συμπεράσματα, σ. 179-183. Περιλήψεις εἰς Ἀγγλικὴν καὶ Γερμανικὴν, σ. 185-192. Παράρτημα, σ. 193-213. Βραχυγραφίαι, σ. 215. Βιβλιογραφία, σ. 217-223].

Κατὰ τὰς ἡμέρας μας, ἀπὸ τοὺς κύκλους τοῦ Φαναρίου, τὴν ἀρχὴν διὰ τὴν ἐκδοσιν παρομοίας φύσεως ἔργων τὴν ἔκαμεν ὁ μητροπολίτης Πέργης Εὐάγγελος Γαλάνης, μὲ τὴν ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβὴν του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης: Γ α λ ἄ ν η Εὐ ἄ γ γ ἔ λ ο υ (Πέργης), Ἡ Πέργη τῆς Παμφυλίας, Συμβολὴ στὴν πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς ἀρχαίας πόλεως, Θεσσαλονίκη, 1983. [Βιβλιοκρισία: Β. Θ. Σ τ α υ ρ ἰ δ ο υ, Θεολογία 55 (1984) 1207-1208]. Καὶ ἡ παροῦσα ἐργασία ἀποτελεῖ διδακτορικὴν διατριβὴν, ὑποβληθεῖσαν εἰς τὸ τμήμα τῆς θεολογίας τοῦ ἴδιου πανεπιστημίου (1987). Ὁ συγγραφεὺς τῆς εἶναι μητροπολίτης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ μέλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ αὐτοῦ Πατριαρχείου.

Ἡ ὄνομασία τῆς πόλεως συναντᾶται ὡς Κολωνία, Κολωνία ἢ Κολώνεια. Ὁ συγγραφεὺς τῆς χρησιμοποιεῖ ἐσχάτως τὴν τελευταίαν ἔκφρασιν τοῦ ὄρου: μητρόπολις Κολωνείας. Γειτονικὴ πόλις εἶναι ἡ Νικόπολις. Καὶ αἱ δύο αὐταὶ πόλεις εὐρίσκονται εἰς τὸν Πόντον καὶ ἰδρῦθησαν τὸ 66 π.Χ. ἀπὸ τὸν Πομπήιον. Ὁ συγγραφεὺς ταυτίζει τὴν μὲν Κολώνειαν πρὸς τὸ σημερινὸν Σεμπὶν Καράχισαρ, Μαυρόκαστρον τῆς Στυπτηρίας, τὴν δὲ Νικόπολιν μετὰ τοῦ Πούρκ (Πύργος) (σ. 13-18).

Ἡ Κολώνεια ὡς ἐπίσκοπὴ ἐμφανίζεται τὸν Δ' αἰῶνα, μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος, ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ ὁποῦ ἀναφέρεται πλέον ὡς ἀρχιεπισκοπὴ καὶ κατόπιν (πρὸ τοῦ 1067) ὡς μητρόπολις. Κατ' Ὀκτώβριον 1318 καὶ ἐξῆς γνωρίζεται πάλιν ὡς ἀρχιεπισκοπὴ (μέχρι τῆς διαλύσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, σελίδες 32-32, 51-56, 96-100). Τὸ 1889 ἐπανιδρῦθη ἡ μητρόπολις Κολωνείας, μὲ μητροπολίτας κατὰ διαλείμματα μέχρι σήμερον, καὶ τελευταῖον τὸν ἀπὸ ἀρχιγραμματέων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Γαβριήλ Πρεμετίδην, 1967 (σ. 128-147).

Ὁ σκοπὸς τοῦ παρόντος συγγράμματος, κατὰ τὸν συγγραφέα, εἶναι ἐκκλησιαστικὸς καὶ ὄχι ἀρχαιολογικὸς ἢ καὶ ἀνάλυσις τῆς κανονικοπολιτιστικῆς ἱστορίας τῆς πόλεως. Ἀλλὰ, παρὰ ταῦτα, εἰς πολλὰ σημεία ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται εἰς τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα καὶ κάμνει χρῆσιν τῆς πολιτικῆς καὶ λοιπῆς ἱστορίας, πάντοτε διὰ νὰ ρίπτῃ φῶς εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ γεγονότα (σ. 8, 19, 64, 111, 112, 178).

Ὁ μητροπολίτης-συγγραφεὺς, προκειμένου νὰ ἐτοιμάσῃ τὸ ἔργον του τοῦτο, ἐνέκυψεν εἰς διαφόρους πηγὰς καὶ βοηθήματα. Κάμνει χρῆσιν τῶν δεδομένων τῆς ἀρχαιολογίας, χωρὶς ὅμως νὰ δυνήθῃ νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως εἰς τὴν θεόσωστον ἐπαρχίαν του (σ. 10-11, 72), δηλαδὴ ἐκ τῶν σχετικῶν ἐκδόσεων ἢ προφορικῶν διηγήσεων. Ἐμελέτησε τὰ νομίσματα, τὰ μολυβδόβουλλα, τὰς ἐπιγραφάς. Προσέτρεξεν εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τοῦ ὀθωμανικοῦ (τουρκικοῦ) κράτους καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ: ἑλληνικοῦ κράτους, πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καὶ ἀλλαχοῦ. Καὶ εἰς τὰ σχετικὰ βιβλία εἰς τὴν ἀγγλικήν, τὴν γαλλικὴν, τὴν γερμανικὴν, τὴν ἑλληνικὴν, τὴν ἰταλικὴν καὶ τὴν τουρκικὴν.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἱστορικὴν περιγραφὴν, παραθέτει αὐτοῦσια ἔγγραφα ἐντὸς κειμένου, ὡς καὶ εἰς τὸ παράρτημα (σ. 98-99, 115-117, 121-136, 138-, 153-155, 159, 175, παράρτημα). Εἰς τὸν κατάλογον τῆς βιβλιογραφίας (σ. 217-223) δὲν ἀκολουθεῖται πάντοτε ἡ χρονικὴ σειρά τῶν ἐκδόσεων τοῦ ἰδίου συγγραφέως καὶ ἡ ἀλφαβητικὴ σειρά τῶν ἐπωνύμων τῶν συγγραφέων. Αἱ ὑπόσημειώσεις παρατίθενται εἰς τὸ τέλος ἐνὸς ἐκάστου κεφαλαίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δυσκολεύει ὀλίγον τὴν ἀνάγνωσιν.

Ὁ συγγραφεὺς, μετὰ μεγάλης προσοχῆς, ἀνιχνεύει, προβληματίζεται, προστρέχει, μελετᾷ, κρίνει, διορθώνει, συμπεραίνει, φιλοσοφεῖ καὶ δέχεται τὸ εἰς τὴν διάθεσιν του πάσης φύσεως ὕλικόν (σ. 15-17, 18-, 49-50, 52-53, 60, 69, 75, 92-93, 101-109, 118-, 139, 148-149, 158, 183 καὶ ἀλλαχοῦ). Λόγω τῆς ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων πληροφοριῶν ἀναγκάζεται νὰ προσφεύγῃ εἰς τὰς πιθανότητας, χρησιμοποιῶν τὰς ἐκφράσεις: «ἴσως», «προφανῶς», «πιθανῶς» (σ. 43, 44, 53, 54, 92-93, 96, 158, 182) καὶ τὰ ἀνάλογα ρήματα, ὅπως: «στερούμεθα πληροφοριῶν» ἢ «ἀγνοοῦμεν» (σ. 49, 101), «νομίζω» (σ. 69, 101), «φρονῶ» (σ. 75), «θεωρεῖται» (σ. 166) κ.τ.τ. Ὁμιλεῖ διὰ τὰς ἐπιπτώσεις τῶν γεγονότων (σ. 110-111). Ἀναφέρεται ἡ μεγάλη συμβολὴ τοῦ Μ. Βασιλείου (Δ' αἰῶν) εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοργάνωσιν καὶ τὴν ἐδραίωσιν τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ μοναχισμοῦ (σ. 35-38), καθὼς καὶ ἡ σημαντικὴ προσφορὰ τοῦ μητροπολίτου Πολυκάρπου Ψωμιάδου (1899-1911), (σ. 139-140, 159, ἀρχὰς τοῦ Κ' αἰῶνος).

Ὁ συγγραφεὺς ἐκφράζεται καὶ διὰ τὸ μέλλον. Ἐπισημαίνεται ἡ ἀνάγκη διὰ τὴν συγγραφὴν ἐργασίας, ἀποδεικνυούσης τὴν διοικητικὴν σύνεσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱστορικὴν εὐθύνην, τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἐναντι τῶν ξένων προπαγανδῶν (σ. 45). Εἶναι

αισιόδοξος διὰ τὰ προμηνυόμενα ἀξιόλογα ἀνασκαφικὰ ἀποτελέσματα, μέλλοντα νὰ φέρουν εἰς φῶς τὸν ἱστορικὸν ρόλον τῆς Νικοπόλεως τοῦ Πόντου (σ. 78). Προεξαγγέλλει τὴν ἐπιθυμίαν του διὰ τὴν συγγραφὴν εἰς τὸ μέλλον εἰδικῆς ἐργασίας ἐπὶ τοῦ εὐαγγελισταρίου τοῦ Σεμπὶν Καράχισαρ, τετραεσσαγγέλου, περιφήμου διὰ τὰς μικρογραφίας καὶ τὰς ἐνθυμήσεις του (σ. 86-87, 86-101). Καὶ εὐρύτερον διὰ τὸ θέμα: «Καὶ τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ θὰ συνεχισθῇ διότι εἶναι θέλημα Θεοῦ» (σ. 178).

Κατακλείων ὑποβάλλω θερμὰ συγχαρητήρια εἰς τὸν σεβ. Μητροπολίτην Κολωνίας κ. Γαβριὴλ διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ τίτλου τοῦ διδάκτορος τῆς θεολογίας ἀπὸ τὸ ἀριστοτέλειον πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Ἡ συγγραφὴ τοῦ ἔργου τούτου θεωρεῖται μίᾳ προσφορά τιμῆς πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἐν παράδειγμα ἄξιον πρὸς μίμησιν.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

(Ἑλληνικὴ Θεολογικὴ Βιβλιογραφία): Τεῦχος ἕκτον. Βιβλιογραφία ἔτους 1982 καὶ Παραλειπόμενα ἀπὸ τοῦ 1977. Διευθυντής, ὁ Καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν **Εὐάγγελος Δ. Θεοδώρου**, Ἐπιμελητής, ὁ Φιλολόγος **Ἀδαμάντιος Στ. Ἀνεστίδης** (Παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ «Θεολογία», Ἀθήναι 1987, σσ. λθ' + 854.

Ἐπὶ τέλους καὶ μίᾳ ἐκδοσῇ, γιὰ τὴν ὁποία μποροῦν οἱ Ἕλληνες βιβλιογράφοι νὰ καυχῶνται, γιὰτὶ δὲν τῆς λείπει τίποτε ποῦ θὰ τὴν ἐμπόδιζε νὰ σταθεῖ πλάι' στὶς καλύτερες βιβλιογραφίες ποῦ κυκλοφοροῦν στὶς πιδ πλούσιες καὶ πιδ ἀνεπτυγμένες χώρες! Καί, χωρὶς καμμιὰ διάθεση νὰ χαριστοῦμε ἢ νὰ ὑπερβάλουμε, θὰ λέγαμε πὼς εἶναι ἄξιοι συγχαρητηρίων οἱ ὑπεύθυνοι τῆς ἐκδόσεως καὶ τοὺς ὀφείλουμε χάριτες: τόσο στὸν Καθηγητὴ κ. **Ε. Δ. Θεοδώρου**, ποῦ διευθίνει τὴ «Θεολογία» καὶ τὴ σειρά τῆς «Ἑλληνικῆς Θεολογικῆς Βιβλιογραφίας», ὅσο καὶ στὸν ὑπεύθynu Συντάκτη κ' ἐπιμελητὴ τῆς ἐκδόσεως, διακεκριμένο Φιλολόγο κ' εὐφύμως γνωστὸ βιβλιογράφο κ. **Ἀδ. Στ. Ἀνεστίδη**. Τὸ ἕκτο τεῦχος τῆς ΕΘΒ, ποῦ ἔχουμε μπροστὰ μας, δικαιολογεῖ πλήρως τοὺς παραπάνω ἐνθουσιῶδεις λόγους μας. Καὶ χαίρομαστε, ποῦ ἡ ὡς τώρα ὑπόδοχὴ τῆς ΕΘΒ, ἐδῶ καὶ στὸ ἐξωτερικὸ, φαίνεται νὰ εἶναι ἰδιαίτερα εὐμενῆς, ἀφοῦ καλύπτει ἓνα κενὸ —καὶ μὲ τόσο ἐπιτυχητὴ πρόπο— στὸ θεολογικὸ βιβλιογραφικὸν χώρο. Πρέπει, μάλιστα, νὰ σημειώσουμε πὼς ἡ κάλυψη αὐτοῦ τοῦ κενοῦ δὲν γίνεται μονάχα μὲ τὴν προσφυγὴ στὶς ἑλληνικὲς βιβλιογραφικὲς πηγές, ἀλλὰ κ' ἐκεῖνες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπως δείχνει καὶ μίᾳ ἀπλῇ ματιᾷ στοὺς πίνακες τῶν Συντομογραφιῶν. Μόνον οἱ Συντομογραφίες τῶν τίτλων αὐτῶν τῶν πηγῶν (Περιοδικὰ, Πρακτικὰ, Τόμοι τιμητικοὶ κ.λπ.) πιάνουν 22 δλόκληρες σελίδες (ιζ'-λβ' γιὰ τὰ ἑλληνικὰ καὶ λγ'-λη' γιὰ τὰ ξένα). Ἐξω ἀπὸ τίτλους βιβλίων καὶ ἄλλων αὐτοτελῶν ἐκδόσεων, ποῦ, οἱ συγγραφεῖς ἢ ἐκδότες τους, στέλνουν γιὰ ἐνημέρωση στὴν διεύθυνση τῆς ΕΘΒ.

Ὁ κ. Ἀνεστίδης ἔκανε σπῆτι του τὴν ΕΘΒ καὶ ξημεροβραδιάζεται, κυριολεκτικὰ, μὲ τὴ φροντίδα τῆς συνεχοῦς βελτιώσεώς της, ἀπὸ τεῦχος σὲ τεῦχος, ἀπὸ χρόνον σὲ χρόνον. Μπορεῖ ὁ ἴδιος νὰ πεῖ, «ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με!» Ἐτσι ἔχουμε στὸ νέο τεῦχος τῆς ΕΘΒ μίᾳ πράγματι ἐντυπωσιακὴ ἀύξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λημμάτων της: ὁ ε' τόμος της εἶχε 9.600 λήμματα, ἐνῶ ὁ στ' 13.113! Τοῦτο κυρίως ὀφείλεται, ὅπως σημειώνει ὁ Ἐπιμελητὴς τῆς ΕΘΒ, στὰ κατατοπιστικὰ **Εἰσαγωγικά** του (σελ. θ'-ιδ'), σὲ δύο λόγους: πρῶτα, στὴν ἀποδελτίωση καὶ ἄλλων περιοδικῶν (26 τὸν ἀριθμὸς), ποῦ ἢ ἐκδόθησαν ἀπὸ τὸ 1982 καὶ μετὰ, ἢ διέφευγαν ὡς τώρα τὴν προσοχὴ τοῦ Ἐπιμελητοῦ. Καὶ δεύτερο, στὴν ἀκαταγραφὴ αὐτοτελῶν ἐκδόσεων, μὲ ἀντιγραφὴ ἀπὸ βιβλιογραφικοὺς πίνακες περιοδικῶν κυρίως, ποῦ συντάσσονται κατὰ γενικὴ ἀποδοχὴ σωστά, ὅπως εἶναι τὰ σχετικὰ σημειώματα τῶν περιοδικῶν **Διαβάζω**, **Σύναξις**, **Κοινωνία** καὶ τὸ

βιβλιογραφικὸ δελτίον τοῦ Βιβλιοπωλείου τῆς «Ἑστίας» Νέα Βιβλία (σελ. ια'). Ἄλλὰ παρ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἐπιτυχίες, οἱ φιλοδοξίες τοῦ Συντάκτου κ' Ἐπιμελητοῦ τῆς ΕΘΒ γιὰ περαιτέρω βελτίωση τῆς πληρότητος παραμένουν καὶ δείχνουν συνεχῶς τοὺς μόνιμους στόχους του.

Προκαλεῖ ἐντύπωση ὁ τεράστιος ὄγκος τῆς ὕλης, ποὺ παρουσιάζεται τόσο συστηματικὰ σὲ ΛΑ' κεφάλαια, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα (ὅπως τὰ ΚΗ', Λ' καὶ ΛΑ') καὶ σὲ ἰδιαίτερες σημαντικὲς παραγράφους. Ἀπὸ αὐτὲς θέλω νὰ σημειώσω ἐδῶ ἐκείνες μόνον τῶν Β ο θ η τ ι κ ῶ ν Ἐ π ι σ τ η μ ῶ ν (Λ'), ὅπου βρίσκει κανεὶς ὅλη τὴ βιβλιογραφία, ποὺ σχετίζεται μὲ Παλαιογραφία, Χειρόγραφα, Παπυρολογία, Ἀρχεῖα, Βιβλιοθήκες κ.λπ., Ἱστορία, Ἀρχαιολογία, Τέχνη, Γλῶσσα, Λογοτεχνία, Φιλοσοφία-Δοκίμιο, Ὁρησκειολογία, Γεωγραφία, Ἀγωγή, Παιδεία, Διδακτικὴ, Συνέδρια κ.λπ.

Ἐπὶ τὸν ὄγκον τῆς ὕλης, ἡ ΕΘΒ εἶναι ὁ πρῶτος ὁδηγὸς καὶ σύμβουλος, ποὺ φτάνοντας στὰ χέρια τῶν ἱκανῶν νέων ἐπιστημόνων, μπορεῖ νὰ βοηθήσει πολὺ θετικὰ καὶ πολὺ ἀποτελεσματικὰ στὴν καλλιέργεια, καθὼς καὶ στὴ βελτίωση καὶ ἀνάπτυξη τῶν θεολογικῶν σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

John Chryssavgis, *Fire and Light* (Aspects of the Eastern Orthodox Tradition), Minneapolis, Minnesota, 1987, pp. 76.

Ὁ π. Ἰωάννης Χρυσανγῆς, ἀπόφοιτος τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης, εἶναι γνωστὸς καὶ στὸ ἑλληνικὸ θεολογικὸ κοινὸ ἀπὸ ἐπιστημονικὲς μελέτες του γιὰ τὸν ὀρθόδοξο Μοναχισμό, καὶ ἰδιαίτερα τὸν ἅγιο Ἰωάννη τῆς Κλίμακος. Νέος κληρικὸς, φιλακόλουθος καὶ φιλομόναχος, εἶναι στρατευμένος στὴν ἑλληνικὴ ὀρθόδοξη παροικία τῆς Αὐστραλίας, ὅπου καὶ γεννήθηκε, ἀπὸ ἐκλεκτὴ λευτικὴ οἰκογένεια. Τὸ καινούργιο βιβλίον του, γραμμένο στ' ἀγγλικά καὶ δημοσιευμένο ἀπὸ φιλορθόδοξον ἐκδοτικὸ οἶκο τῆς Ἀμερικῆς, εἶναι μιὰ εὐσύνοπτη Εἰσαγωγὴ στὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ στὴν Ὁρθόδοξον Πνευματικότητα. Ἐπὶ ἀπὸ τὴ γενικὴ Εἰσαγωγὴ (σελ. 1-11), ὅπου ὁ σ. περνάει ἀπὸ τὰ θέματα: Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξη Παράδοση, Ἱστορία καὶ Γεγονότα, Θεολογία, Θεὸς καὶ Ἄνθρωπος, Λειτουργία, τὸ βιβλίον του περιλαμβάνει τέσσερα κεφάλαια: α) Ἡ ὁδὸς τῆς Προσευχῆς, β) Ἡ Λειτουργία ὡς Παράδοση, γ) Ἡ Παράδοση ὡς προσωπικὴ ἐμπειρία στὸ Βυζάντιο καὶ στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα καὶ δ) Ὁραμα Πυρὸς καὶ Φωτός.

Μόνον νὰ ξεφυλλίσει κανεὶς τοῦτο τὸ μικρὸ βιβλίον, νιώθει ἀμέσως ἓνα μυστικὸ ἄρωμα ν' ἀναβλύζει ἀπὸ τὶς σελίδες του. Εἶν' ἐμποτισμένο ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ βίωμα τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων Νηπτικῶν τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἐνα βιβλίον πολὺτιμο, παρὰ τὴ σμικρότητά του, ποὺ θὰ ἔπρεπε κάποιος νὰ τὸ μεταφράσει στὰ ἑλληνικά.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Δημ. Σ. Μπογδανόπουλου, *Φιλικὴ Ἐταιρεία* (ἄγνωστες σελίδες), Πάτρα-Ἀθήνα 1987, σελ. 395.

Ἐνας ὀγκώδης τόμος πάνω στὸ πολυσυζητημένο καὶ πάντα ἐνδιαφέρον θέμα τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ποὺ δούλεψε στὴν προετοιμασία τῆς Ἐθνεγερασίας τοῦ 1821.

Ἐπειδὴ, ὅμως, σπούδασε θεολογία, φιλολογία, νομικά, καταπατήθηκε τελευταία καὶ μὲ τὸ δύσκολο τοῦτο θέμα, ὅπου προσφέρει στὴν ἔρευνα τὴν προσωπικὴ συμβολή του, παραθέτοντας καὶ πολλὰ κείμενα ἢ ἀποσπάσματα —ἐνίοτε καὶ σὲ φωτοτυπία παλαιῶν ἐκδόσεων—, ποὺ στηρίζουν τὶς θέσεις του. Ὁ τρόπος αὐτῶν τῶν παραθέσεων δὲν εἶναι πάντα ὁ ἐπιστημονικὰ προσφορώτερος, ἀλλὰ φαίνεται βολεῦσι τὸ συγγραφέα μας στὸν τρόπο τῆς ἐργασίας του. Ὁ σ. δὲν φεῖδεται ἐπαίνων, μὰ οὔτε καὶ ψόγων, ὅπου νομίζει πὼς χρειάζονται (βλ. π.χ. στή σελ. 146, ὅσα λέει γιὰ τὸ Σπ. Μελά). Πιστεύω πὼς εἶν' ἕνα χρήσιμο βιβλίον, ἔστω καὶ μὲ τὶς ἐλλείψεις στὴ συστηματικὴ ἔρευνα καὶ τὴν ἔκθεση τοῦ ὕλικου του, ποὺ ξόδεψε χρόνια νὰ τὸ δαμάσει ὁ σ., ὅπως λέει στὸ τέλος τοῦ Προλόγου: «Τὸ ἀνά χεῖρας τεύχος, καρπὸς πολυετῶν, πολυμόθων ἀναδιφήσεων, θέλησε νὰ ἐγγίση ἕνα θέμα ἀπὸ τὰ περισσότερον ἀντιλεγόμενα. Θολὸ καὶ περίπλοκο. Διαστρεβλωμένο! Νὰ τὸ βάλει στὸ καζάνι τῆς ἀπόσταξης καὶ νὰ τὸ δώσῃ ξεκαθαρισμένο. Ἄν τὸ ἐπέτυχε, θὰ τὸ κρίνουν οἱ φιλομαθεῖς μελετηταί. Τοὺς ἀπειθύνω μόνον μιὰ παράκληση: νὰ κρίνουν μ' ἐπιεικεία τὶς ἀτέλειες. Καὶ στοὺς συστηματικούς ἱστορικούς: νὰ κρίνουν αὐστηρά! Καὶ νὰ φροντίσουν —ἔσοι τὸ μποροῦν— νὰ ἀνατρέψουν τὰ ὅσα τεκμηρία μου, μὲ νεώτερα δικά τους, ποὺ θὰ ἀποδείξουν ἄχρηστο καὶ μάταιον τὸν κόπο μου» (σ. 8-9).

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Παναγιώτου Κ. Χρήστου, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος Ἀθωνικὴ πολιτεία (Ἱστορία, Τέχνη, Ζωή)*. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Ἀθήναι 1987, σελ. 188, μὲ εἰκόνες καὶ χάρτη.

Τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Παν. Κ. Χρήστου, ἐπιφανοῦς πατρολόγου, ἔχει χαρακτηρισθῆ ἀπὸ τὴν κριτικὴν ὡς «χάρμα ὀφθαλμῶν καὶ ἀγαλλίαμα ψυχῆς». Ὁ συγγραφεὺς του, πολὺ γνωστὸς ὀρθόδοξος θεολόγος καὶ ἀπὸ ἄλλα μνημειώδη ἔργα του, ὅπως εἶναι ἡ πολύτομος Π α τ ρ ο λ ο γ ί α του, ἡ ἐκδοσις τῶν Σ υ γ γ ρ α μ μ ἄ τ ω ν τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ πλῆθος ἄλλων πατρολογικοῦ περιεχομένου ἔργων του, προσφέρει εἰς τὸ ἀναγνωστικὸν κοινὸν ἕν ἀνεπανάληπτον ἔργον περὶ τῆς κιβωτοῦ αὐτῆς τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ Γένους, τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Ἦτο ὁ ἀρμοδιώτερος διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἔργου τούτου, ἀφοῦ ἔχει κατὰ καιροὺς ἐργασθῆ εἰς καὶ διὰ τὸ Ὄρος ἐπὶ 35 ἔτη, ἄλλοτε μὲ μαθητὰς του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ἐν οἷς καὶ ὁ γράφων, καὶ ἄλλοτε μὲ συνεργάτας του εἰς τὸ Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν. Ἀπὸ τὴν δραστηριότητα αὐτὴν ἀπέρρευσε τὸ διεθνῶς περίφημον Ἀρχεῖον μικροταινιῶν τῶν χειρογράφων τοῦ Ἁγίου Ὄρους, καθὼς καὶ τὸ Ἀρχεῖον τῶν μικρογραφιῶν.

Εἰς πεντακοσίας σελίδας, μεγάλου σχήματος, παρελαύνει πρῶτον ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις τοῦ Ἁθωνοῦ βῆμα πρὸς βῆμα, ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια καὶ ἔπειτα, διὰ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, τῆς τουρκοκρατίας, ἕως σήμερον· ἐκτίθεται ἡ ὀργάνωσις καὶ ζωὴ εἰς τὴν Ἀθωνικὴν Πολιτείαν, δίδεται ἡ σημερινὴ εἰκὼν τῶν ἀγιορειτικῶν ἱδρυμάτων, καὶ ἰδίως τῶν μοναστηρίων, παρουσιάζονται τὰ μνημεῖα καὶ ἀντικείμενα τέχνης, τὰ ὅποια εἶναι θησαυρισμένα εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, περιγράφονται αἱ βιβλιοθήκαι καὶ τὰ ἀρχεῖα.

Ἡ παρουσία τῶν ξένων εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος τοῦ προσέδιδαν ἀνάκαθεν οἰκουμενικὸν χαρακτήρα. Ἦδη κατὰ τὴν ἐποχὴν Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου παρετρεῖτο ἐκεῖ «συνδρομὴ πλῆθους ἐκ παντοδαπῶν ἐθνῶν, γλωσσῶν, γενῶν, πόλεων». Ἦσαν ἀπὸ τοῦ ἐνάτου καὶ τοῦ δεκάτου ἀκόμη αἰῶνος Ρωμαῖοι, Καλαβροί, Ἀμαλφίνοί, Ἰβήρες, Ἀρμένιοι. Ἀργότερα ἐπρὶκειτο νὰ ἔλθουν μὲ συχνότερον ρυθμὸν Ρῶσοι, Βούλγαροι, Σέρβοι καὶ Ρουμάνοι. Ἦσαν βεβαίως σποραδικαὶ ὀμάδες ἀνάμεσα εἰς πολυανθρώπους ἑλληνικὰς κοινότητας. Εἰς τὸ ἔργον

παρακολουθεῖται ὅλη ἡ πορεία τοῦ ξένου μοναχικοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὸ Ὄρος καὶ ἡ προσπάθειά του κατὰ καιροὺς ν' ἀποκτήσῃ περισσότεραν ἐπιρροήν.

Ἡ εἰκονογράφησις τοῦ ἔργου εἶναι ἐκλεκτή, διευθετημένη κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε αἱ εἰκόνες νὰ ἐρμηνεύουν καὶ νὰ ἀναδεικνύουν τὸ κείμενον, χωρὶς νὰ παρεμποδίζουσιν τὴν μελέτην του. Εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον παρασελίδιοι μικρογραφαί.

Δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἐμπεριστατωμένην μελέτην, ὑπάρχουν ἀφθονοὶ ὑποδείξεις εἰς σημειώσεις, πλουσία βιβλιογραφία καὶ εὐρετήρια.

Συνοπτικῶς, τὰ περιεχόμενα τοῦ βιβλίου ἔχουν ὡς ἐξῆς:

Πρόλογος, σ. 9-10. 1. Ὁ Ἄθως σ. 15-24. 2. Ἀρχές τοῦ Μοναχισμοῦ στὸν Ἄθω-
να, σ. 28-52. 3. Βυζαντινὰ Χρόνια Α', σ. 53-126. 4. Βυζαντινὰ Χρόνια Β', σ. 127-179.
5. Στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας Α', σ. 181-236. 6. Στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας Β',
σ. 237-264. 7. Ἀπὸ τὴν Ἐπανάστασι ἕως τὴν Ἀπελευθέρωσι, σ. 265-307. 8. Ἡ σύγ-
χρονη ἐποχή, σ. 309-327. 9. Ὁργάνωσις καὶ Ζωὴ στὴν Ἀθωνικὴ Πολιτεία, σ. 329-350.
10. Ἡ σημερινὴ Εἰκόνα τῶν Μοναστικῶν Ἰδρυμάτων, σ. 351-376. 11. Ἡ Τέχνη στὸ
Ἄγιον Ὄρος, σ. 377-440. 12. Ἀρχεῖα καὶ βιβλιοθήκες, σ. 441-464. Βιβλιογραφία,
Ἑλληνόγλωσση, σ. 465-469. Ξενόγλωσση, σ. 470-472. Εὐρετήριο, σ. 473-484. Πίνακας
εἰκόνων, σ. 485-490. Χάρτης Ἄγιου Ὄρους.

Τὸ βιβλίον δὲν προσφέρεται μόνον διὰ μελέτην, ἀλλὰ καὶ διὰ μυσταγωγίαν. Μυστα-
γωγεῖ τοὺς ἀναγνώστας εἰς τὰ ἄδυτα τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ τὴν πνευματικὴν ἀνάβασιν.
Ἀναβιβάζει τὴν ψυχὴν πρὸς τὰ οὐράνια, ὅπως πράττει ὁ ἀγιορειτικὸς ναὸς κατὰ τὴν περι-
γραφὴν τοῦ δοκίμου συγγραφέως: «Μὲ τὴν πολύπλοκην διαρρυθμίση του ὁ ἀγιορειτικὸς ναὸς
τείνει νὰ ἀντιστοιχίσῃ πρὸς τὴν δαιδαλώδη καὶ δυσεξιχνίαστην ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου... Ὁ Θεὸς
καλεῖ τὸν ἐπισκέπτη νὰ εἰσέλθῃ μέσα, γιὰ νὰ διερευνησῇ τὸν οἶκον του, ὅπως τὸν καλεῖ ἐπί-
σης νὰ συγκεντρώσῃ τὸ νοῦ του μέσα καὶ νὰ διερευνησῇ τὰ ἄδυτα τῆς ψυχῆς του. Μὲ τὴν
διαρρυθμίσει αὐτὴ παριστάνει ἐπίσης τὴ βαθμιαία καὶ κοπιώδη πρόδοτον τῶν μοναχῶν στὸν
πνευματικὸν βίον, μιὰ κλιμακα τελειώσεως, σὺν τὴν Κλιμακα Ἰωάννη τοῦ Σιναΐτη» ἀπὸ
νάρθηκα σὲ νάρθηκα, ἕως τὸν κυριῶς ναὸν καὶ τὸ ἱερὸ βῆμα κατὰ μῆκος, ἀπὸ παρεκκλήσι
σὲ παρεκκλήσι καὶ ἀπὸ χορὸν σὲ χορὸν, κατὰ πλάτος, ἀπὸ ζώνην σὲ ζώνην ἕως τὸν παντοκράτορα
κατὰ τὸ ὕψος» (σ. 390).

ΧΡΙΣΤΟΣ Θ. ΚΡΙΚΩΝΗΣ

«Θ Ε Ο Λ Ο Γ Ι Α»

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΥΜΦΩΝΩΣ ΤΩ ΝΟΜΩ
ΕΠΟΠΤΕΥΟΥΣΑ ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

† Ὁ Σερβιαν καὶ Κοζάνης ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ

† Ὁ Θεσσαλονίκης ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Εὐάγγελος Δ. Θεοδώρου, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν,
Ἀγαθουπόλεως 44, 112 52 - Ἀθῆναι.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ: Ἰωάν. Μιχαήλ, Ἰασίου 1, 115 21, Ἀθῆναι